

Turizam kao faktor preobrazbe Općine Lovran

Bertok, Edi

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:337522>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Edi Bertok

Turizam kao faktor preobrazbe Općine Lovran

Diplomski rad

**Zagreb
2021.**

Edi Bertok

Turizam kao faktor preobrazbe Općine Lovran

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra geografije

**Zagreb
2021.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer: istraživački (Baština i turizam)* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. sc. Zorana Curića

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Turizam kao faktor preobrazbe Općine Lovran

Edi Bertok

Izvadak: Predmet rada je analiza i razvoj turizma i njegov utjecaj na preobrazbu Općine Lovran. U radu se analiziraju strukturna obilježja i turistička dinamika Općine Lovran od prve pojave turizma nakon infrastrukturnih promjena sredinom 19. st. zaključno sa suvremenim turističkim kretanjima. U istraživanju je korištena: analiza relevantne literature, analiza podataka DZS-a o stanovništvu i turizmu, GIS vizualizacija, statistički podaci Turističke zajednice Lovran te analiza bitemporalnih parova fotografija. Izračunati su i grafički prikazani relevantni turistički i demografski pokazatelji. Analiza je usmjerena na utvrđivanje faktora razvoja turizma na temelju kojih je utvrđen tijek razvoja turizma od uspona krajem 19. stoljeća, nazadovanja turističkih trendova u razdoblju svjetskih ratova i ponovnog uspona u poslijeratnom razdoblju. Drugi dio rada opisuje i objašnjava uzroke i razmjere fizionomske, socijalne i funkcionalne preobrazbe. Završno su navedeni problemi razvoja turizma i donesen prijedlog budućeg razvoja usmjeren na smanjivanje sezonalnosti i razvoj zaleđa.

64 stranica, 36 grafičkih priloga, 13 tablica, 65 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: turizam, Lovran, zdravstveni turizam, turistička struktura, preobrazba

Voditelj: prof. dr. sc. Zoran Curić

Povjerenstvo: prof. dr. sc. Zoran Curić
prof. dr. sc. Vuk Tvrтко Opačić
dr. sc. Ivan Šulc

Tema prihvaćena: 13. 2. 2020.

Rad prihvaćen: 11. 2. 2021.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Tourism as a transformation factor of Lovran municipality

Edi Bertok

Abstract: The paper analyses development of tourism and its influence on the transformation of the municipality of Lovran. It investigates tourism development and its structure since its initiation in the middle of the 19th century. The study bases on the analysis of relevant literature and CBS data of population and tourism (using statistical indicators), GIS visualization, and analysis of bitemporal pairs of photographs. The main aim is to determine factors of tourism development by which is the historical development of tourism determined, from its peak in the late 19th century to its decline between World War I and II and its revitalization in the post-war period. The second part describes and explains the morphological, demographic, and functional transformation. The final part of the work includes recommendations for future development focused on reducing the seasonality of visiting and development of the hinterland.

64 pages, 36 figures, 13 tables, 65 references; original in Croatian

Keywords: tourism, Lovran, health tourism, structure of tourism, transformation

Supervisor: Zoran Curić, PhD, Full Professor

Reviewers: Zoran Curić, PhD, Full Professor
Vuk Tvrтко Opačić, PhD, Full Professor
Ivan Šulc, PhD, Postdoctoral Researcher

Thesis title accepted: 13/02/2020

Thesis accepted: 11/02/2021

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Prostorni i vremenski obuhvat	1
1.2. Predmet rada i ciljevi rada	2
1.3. Polazne hipoteze	3
2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	4
3. METODOLOGIJA	5
4. FAKTORI RAZVOJA TURIZMA	6
4.1. Prirodni faktori razvoja turizma	6
4.1.1. Reljef	6
4.1.2. Klima	8
4.1.3. Vegetacija i pejzaž	12
4.1.4. Zaštićena područja – PP Učka	13
4.2. Društveni faktori razvoja turizma	14
5. TURISTIČKI RAZVOJ LOVRANA	18
5.1. Počeci turizma u Lovranu	18
5.2. Razvoj Lovrana kao lječilišta krajem 19. stoljeća	19
5.3. Turistička dinamika do 1914. godine	19
5.4. Turistička slika od 1914. do 1945. godine	23
5.5. Turistički razvoj nakon Drugog svjetskog rata	25
6. AKTUALNI TURISTIČKI RAZVOJ	33
7. UTJECAJ TURIZMA NA PREOBRAZBU NASELJA	40
7.1. Fizionomska preobrazba naselja	40
7.2. Socioekonomska struktura naselja	48
7.3. Funkcionalna preobrazba Općine Lovran	53
7.3.1. Odmor i rekreacija u gradu	54
7.3.2. Proizvodne djelatnosti	55

7.3.3. Poslovne djelatnosti.....	56
7.3.4. Stambena funkcija.....	57
7.3.5. Gradski prometni sustavi	57
8. PROBLEMI RAZVOJA TURIZMA U LOVRANU	59
9. PERSPEKTIVE BUDUĆEG RAZVOJA	60
10. ZAKLJUČAK.....	64
Literatura.....	VII
Izvori.....	IX
Popis slika.....	XII
Popis tablica	XIV

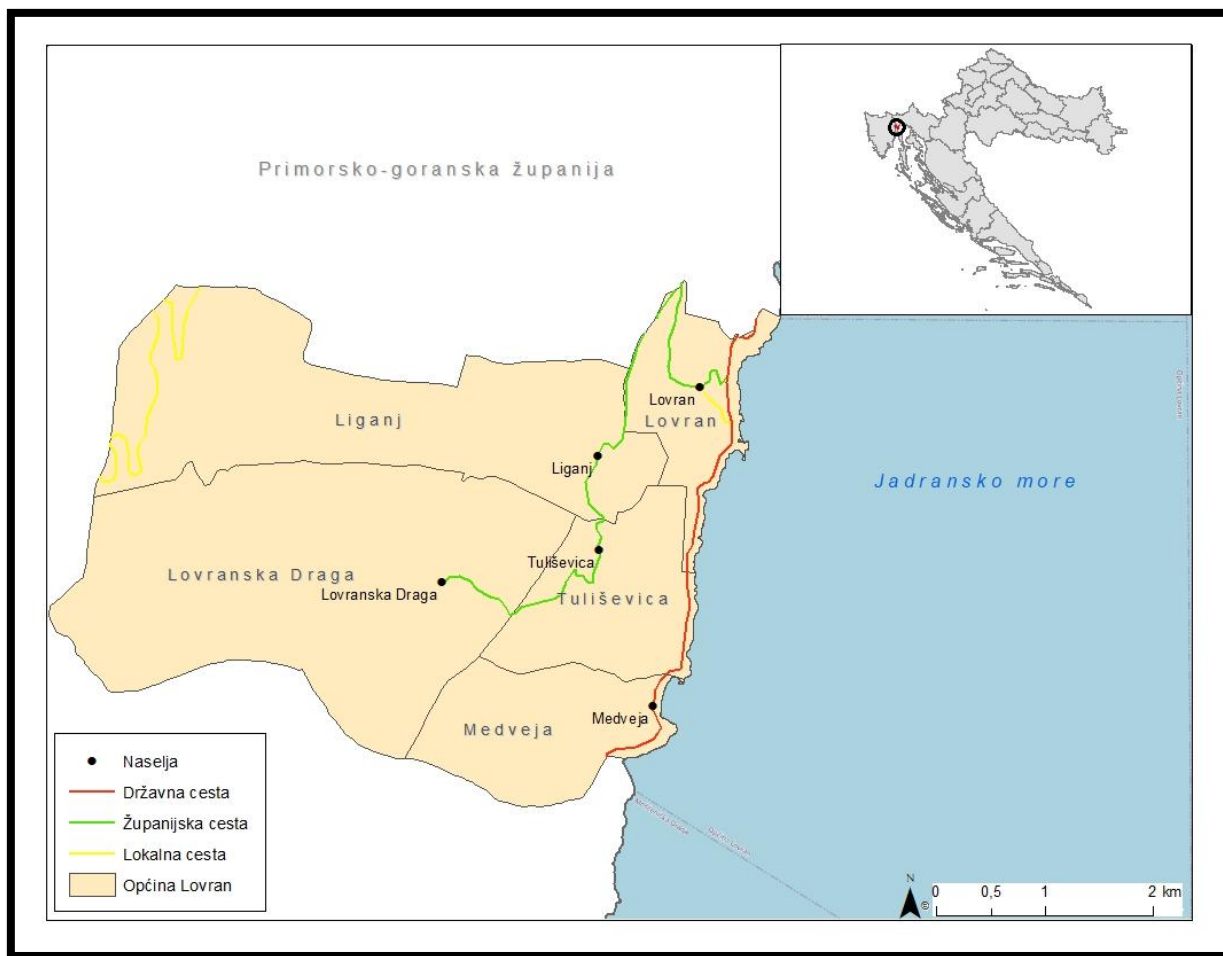
1. UVOD

Lovran pripada prostoru s najdužom turističkom tradicijom na hrvatskoj obali Jadrana u kojemu je i danas turizam vitalni pokretač razvoja čitave regije. S obzirom na dug povijesni kontekst razvoja turizma ovog prostora, obilježja turizma su se sukladno društveno-povijesnim okolnostima mijenjala i prilagođavala. Specifičan geografski položaj koji je određen kontaktom Učke na zapadu i Kvarnerskog zaljeva na istoku rezultirao je jedinstvenim obilježjima prostora, bilo da je riječ o mikroklimatskim elementima ili reljefnim strukturama. Upravo ta složena sinteza prirodno geografskih elementa s dugom poviješću naseljavanja prostora učinila je Lovran izrazito pogodnim i atraktivnim područjem za razvoj turističke djelatnosti.

1.1. Prostorni i vremenski obuhvat

Prostor istraživanja obuhvaća Općinu Lovran koja je dio funkcionalne cjeline Opatijskog primorja. Područje Općine Lovran zauzima površinu od 20,82 km² na kopnu, što čini oko 42 % ukupne površine Općine. Površina akvatorija iznosi 28,76 km² (Adviso, 2015). Općina Lovran u svom sastavu ima pet administrativnih i statističkih naselja – Lovran, Liganj, Lovranska Draga, Medveja i Tuliševica (sl.1.), u kojima je, prema popisu stanovništva iz 2011. godine živjelo 4.101 stanovnik ili udio od 1,38 % ukupnog stanovništva Primorsko-goranske županije. Obalna naselja zauzimaju 14,5 % ukupnog udjela u površini, dok kontinentalni ili ruralni dio čini 85,5 % površine. Iako naselje Tuliševica ima dio teritorija na obalnoj liniji ono se svrstava u kontinentalno naselje budući da se naseljenost nije razvila u obalnom prostoru naselja već je glavnina stanovništva koncentrirana uz prometnicu Lovran – Lovranska Draga.

U radu je istraživani turistički razvoj (pokazatelji i strukture) Općine Lovran od 1843. godine, kada je izgradnja ceste Rijeka – Lovran stvorila uvjete za razvoj turističke djelatnosti, do 2018. godine. Radi lakše preglednosti istraživanja vremenski je period podijeljen u nekoliko razdoblja na temelju dominantnog trenda turističkih pokazatelja. Sukladno tome, prvo razdoblje obuhvaća inicijalni razvoj turizma do I. svjetskog rata. Drugo razdoblje čini period svjetskih ratova na koje se nastavlja period razvoja turizma *iz početka*, nakon II. svjetskog rata i u konačnici aktualni turistički razvoj. Demografski podaci uključuju period posljednja tri međupopisna razdoblja 1981. – 1991., 1991. – 2001. i 2001. – 2011., a analizirani su i podaci prirodnog kretanja stanovništva od 1857. do 2011. godine na području Općine Lovran.

Sl. 1. Administrativno-teritorijalni ustroj i prometnogeografski položaj Općine Lovran

Izvor: DGU (2005, 2013)

1.2. Predmet rada i ciljevi rada

Predmet rada predstavlja povijesnu dinamiku turističkih kretanja i sadašnji stupanj razvoja turizma u Lovranu. Naglasak u radu dan je upravo na razvoj i čimbenike razvoja turizma spomenutog područja, prestrukturiranje turizma od ekskluzivnog zimovališta europskih vladajućih obitelji do atraktivnog ljetovališta pristupačnog širem krugu potrošača kao i na elemente transformacije prostora kao posljedica turističke djelatnosti.

Ciljevi rada su definirati faktore razvoja turizma, objasniti prostorne i gospodarske promjene kao produkt razvoja turizma kao i prikazati obilježja turističke ponude i potražnje. Daljnji ciljevi rada su prikazati i utvrditi korelaciju između turističkog razvoja prostora i promjene funkcionalne, socijalne i morfološke strukture prostora. Završno, istaknuti probleme daljnjeg razvoja turizma u Lovranu i donijeti prijedlog budućeg razvoja turizma.

1.3. Polazne hipoteze

Na temelju proučene relevantne stručne i znanstvene literature i poznavanja prostora istraživanja, postavljene su sljedeće hipoteze:

1. Turizam se u Općini Lovran razvijao planski, a ne stihijski
2. Turizam je glavni faktor fizionomske, socijalne i funkcionalne preobrazbe Općine Lovran
3. Naselja Lovran i Medveja glavni su nositelji turističke djelatnosti u prostoru istraživanja, dok ruralna naselja nisu dovoljno turistički valorizirana

2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Pitanjem razvoja turizma na Kvarneru s turističko-geografskog aspekta bavio se najviše Blažević. U članku *Opatija – razvoj turizma i njegov utjecaj na transformaciju prostora* objavljenom u zborniku radova *Acta Geographica Croatica* 1975. godine i knjizi *Turizam Istre i Kvarnera* (1987) Blažević detaljno navodi faktore razvoja turizma, turističke pokazatelje prema razdobljima kao i razmjere preobrazbe prostora kao posljedice turističke djelatnosti. Iako se navedeni radovi ne odnose isključivo na prostor Općine Lovran oni predstavljaju bogat izvor informacija koje su primjenjive na istraživanja vezana uz Lovran budući da i Lovran i Opatija tvore funkcionalnu cjelinu na maloj geografskoj udaljenosti nudeći isti turistički proizvod u istim vremenskim, povijesnim i prostornim uvjetima. Kehler (1997) u članku *Lovran – lječilišno i turističko mjesto na prijelazu dvaju stoljeća* i Paesani u knjizi *Lovranska kronika* (2019) navode kronologiju razvoja funkcija u Lovranu do 1930. godine i razvoj pravne regulative ostvarivanja statusa lječilišta. Kada je riječ o prostornoj preobrazbi naselja kao posljedici razvoja turizma od velikog značaja je istaknuti radove dr. Peršić koja se bavila evidentiranjem i opisivanjem turističke arhitekture s aspekta povijesti umjetnosti. Zahvaljujući djelu *Lovran – turizam i graditeljstvo* (2002) i članku *Razvoj turističke arhitekture Lovrana u XIX. stoljeću* (1998) moguće je precizno kronološki rekonstruirati širenje naselja. Razdoblje svjetskih ratova slabo je zastupljeno u stručnoj literaturi. Opći trend zbivanja i turističkih kretnji moguće je rekreirati na temelju članaka Ljubinke Karpowicz (1987) *Neki pokazatelji političkih prilika u Lovranu između svjetskih ratova* i Jelene Barić (1919) *Turizam i rekreacija na Učki u vrijeme talijanske uprave*. Analize turističkih podataka koje donose slijed razvoja turizma u poslijeratnom razdoblju nisu zastupljene u stručnoj i znanstvenoj literaturi. Zbog nedostataka radova koji obuhvaćaju turistički razvoj u poslijeratnom i aktualnom razdoblju ovaj će rad upotpuniti postojeće nedostatke i predstaviti neke nove spoznaje o razvoju turizma na prostoru Općine Lovran i njegovom utjecaju na fizionomsku, socijalnu i funkcionalnu preobrazbu prostora.

3. METODOLOGIJA

U radu su korištene desk metode, primarno analiza statističkih podataka i ostalih sekundarnih izvora, metoda opažanja i metoda analize bitemporalnih parova fotografija i karata. Temelj za ovo istraživanje čine podaci DZS-a o turističkim noćenjima, dolascima i posteljama za razdoblje od 1967. do 2018. godine objavljenim u publikacijama Državnog zavoda za statistiku.¹ Dodatno su korištene i godišnje publikacije TZ Lovran o turističkim pokazateljima za Općinu Lovran, radi većeg obujma podataka i tajnosti podataka u službenoj statistici, koje je na upit Turistička zajednica bila voljna ustupiti za potrebe ovog istraživanja. U istraživanju su uzeti vremenski razmaci od 5 godina, dok je kod aktualnog turističkog razvoja predstavljen neprekinuti slijed turističkih kretanja od 2005. do 2018. godine. Važan izvor podataka korišten u ovome radu jesu i zbornici radova s područja Liburnije koji pružaju uvid u kontinuitet razvoja i utjecaja turizma na stanovništvo i prostor. Spomenuti zbornici izvor su podataka o turističkim kretanjima prije pojave službene statistike. Svakako, zbog drugačije metodologije evidentiranja turističkih kretanja i drugačijeg teritorijalnog ustroja podaci nisu u potpunosti usporedivi s današnjima, međutim, od velike su važnosti za praćenje trenda turističkih zbivanja i objašnjavanje turističkih zakonitosti svojstvenih promatranom vremenskom razdoblju, poput prestrukturiranja sa zimskog na ljetni turizam. Sukladno tome korištena je i metoda opažanja i prikupljanja starih fotografija radi izrade bitemporalnih parova, s ciljem prikazivanja već spomenutog utjecaja turizma na prenamjenu i preobrazbu prostora. Ovim metodama nastojalo se dočarati i objasniti utjecaj turizma na prostorno širenje naselja počevši od širenja izvan srednjovjekovnih gradskih jezgara na širi priobalni pojas do kasnijeg širenja naselja u zaleđe. Za praćenje demografskih trendova, općeg i prirodnog kretanja stanovništva, korišteni su podaci DZS-a *Naselja i stanovništvo RH 1857. – 2001.*, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* i *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011* kao i službeni podaci Općine Lovran. Svi su statistički podaci obrađeni i grafički prikazani u programu *Microsoft Excel 2007*. Pojedini podaci, radi lakšeg poimanja, vizualizirani su u programu *ArcGIS*.

¹ Tijekom spomenutog vremenskog razdoblja nekoliko puta mijenjaju svoj naziv. Godine 1967. publikacija nosi naziv „Promet turista u primorskim mjestima I-XII 1967“, deset godina kasnije mijenja naziv u „Promet turista u primorskim općinama 1977.“. 1994. godine dolazi do ponovne promjene naziva publikacije u „Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1994.“, dok od 2006. godine do danas naziv slovi kao „Turizam u primorskim gradovima i općinama 2006.“

4. FAKTORI RAZVOJA TURIZMA

Objektivni i subjektivni faktori u turizmu kod pojedinaca stvaraju želju za putovanjem. Turistička putovanja razvijaju se kao posljedica želje za zadovoljavanjem potreba rekreacije, zabave, kulture i slično. Takvi sadržaji u destinaciji, koji potiču turistička kretanja i utječu na njegov intenzitet, nazivaju se faktorima razvoja turizma. Govoreći o prostoru ovog istraživanja, dominantno su prisutni atraktivni faktori razvoja turizma, prirodni i kulturni.

4.1. Prirodni faktori razvoja turizma

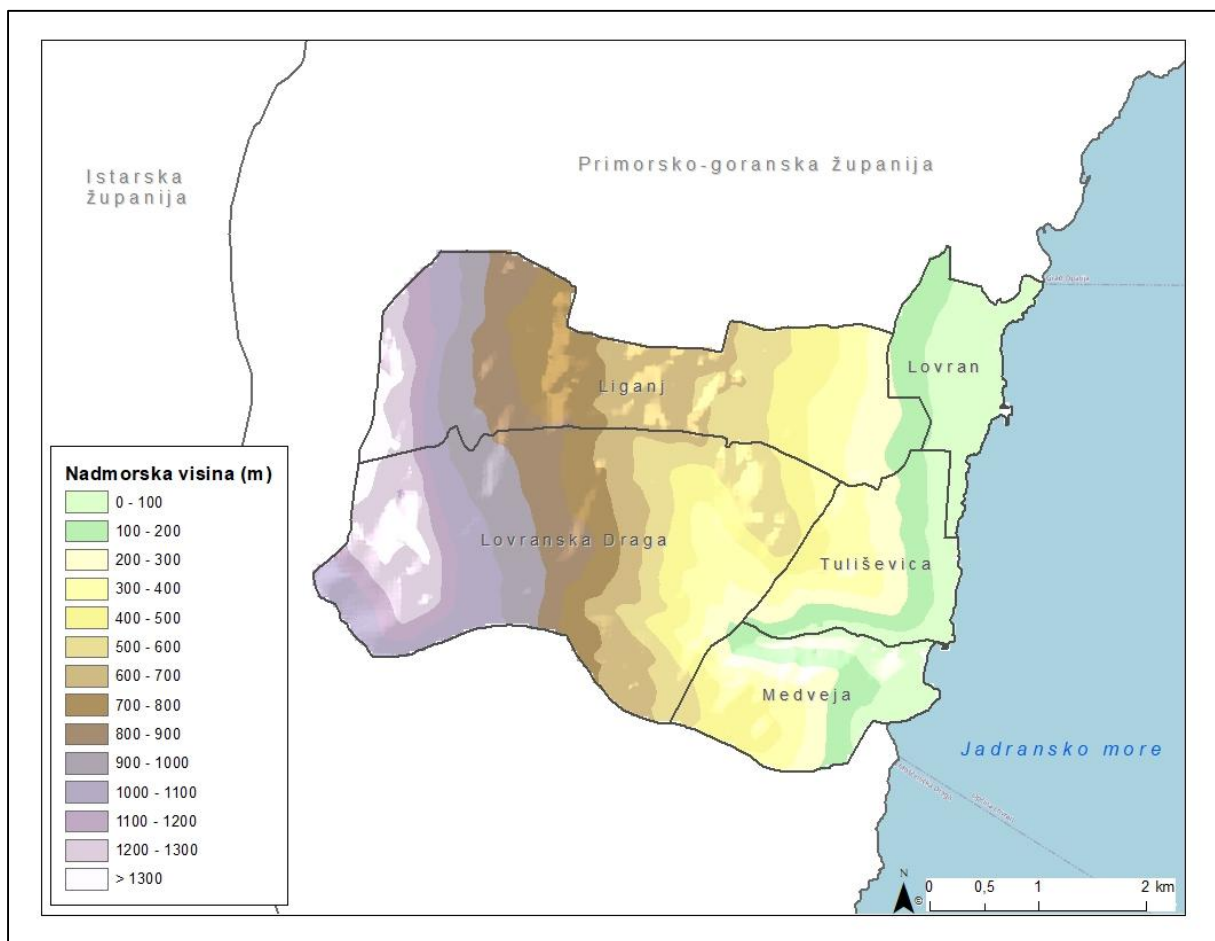
Prirodna osnova temelj je svake nadgradnje. Sukladno tome, sastavnice prirodne osnove poput reljefa, klime, biljnog pokrova i voda temeljni su turistički resurs i važan privlačni faktor u destinaciji.

4.1.1. Reljef

Područje Općine Lovran smješteno je podno strmih istočnih padina planinskog masiva Učke (sl. 2.). Ključni prirodni faktor za razvoj suvremenog oblika turizma u Lovranu jest smještaj naselja na samoj morskoj obali što je, uz klimu i vegetaciju, ključ nastanka ljetnog odmorišnog turizma. Jedinstvena geološka prošlost i različita geološka podloga rezultirale su i specifičnom vegetacijom prisutnom na čitavom prostoru regije. Istočne padine Učke građene su uglavnom od krednih i paleogenskih vapnenaca za koje je karakterističan proces okršavanja u geološkoj prošlosti, stoga ne čudi pojava jama i spilja (Božičević, 1987). Dominantna je prisutnost vapnenačke i dolomitne podloge uz mjestimičnu prisutnost vapnenačkih breča. Nužno je obratiti pažnju i na mjestimične flišne naslage. Budući da je riječ o izrazito plodnom tlu, upravo se na područjima fliša razvila prva poljoprivreda, a samim time na ovome su se prostoru smjestila ruralna naselja.

Nadalje, zbog specifične geološke strukture Učka obiluje izvorima vode koji snabdijevaju vodom naselja Opatijskog primorja, samim time i Lovrana. Rasjedi, pukotinski sistemi i tektonika u naslagama uvjetovali su specifične hidrografske režime. Površinski su tokovi uglavnom bujičnog i periodičkog karaktera, dok se stalni podzemni tokovi formiraju duž pukotinskih sistema i javljaju na površini na obalnoj liniji mora ili podalje u obliku stalnih ili povremenih vrulja (Božičević, 1987). Najveći povremeni tok predstavlja potok Medveja koji

teče u tektonski predisponiranoj dolini koja mjestimično poprima obilježja kanjona. U kontekstu ljetnog odmorišnog turizma posebno je važno naglasiti nastanak prirodnih šljunčanih plaža kao produkt bujičnih tokova. Upravo one predstavljaju jedan od vodećih motiva turističkih dolazaka u Lovran. Nanosi erodiranog materijala na završnom dijelu potoka Medveja kreirali su najveću prirodnu plažu na području Lovrana, plažu Medveja. Osim spomenute, važno je istaknuti i ostale prirodne plaže nastale na završecima istoimenih povremenih tokova, Cesara i Peharovo.

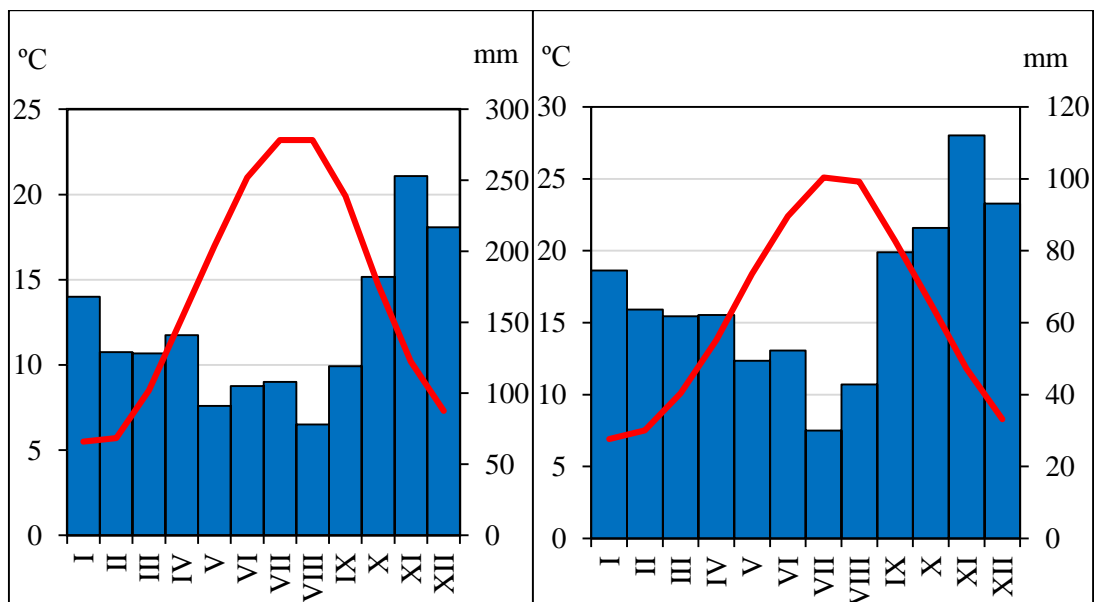
Sl. 2. Reljefna struktura Općine Lovran

Izvor: DGU (2005, 2013)

4.1.2. Klima

Povoljna obilježja klime oduvijek su predstavljala važan privlačni faktor pri odabiru turističke destinacije. Specifična reljefna obilježja, utjecaj ciklonalnih strujanja sa zapada Mediterana i položaj naselja rezultirali su jedinstvenim mikroklimatskim obilježjima na čitavom prostoru Opatijskog primorja, a samim time i na prostoru Lovrana. Riječ je o specifičnoj inačici mediteranske klime čije su lječilišne blagodati prepoznate još u doba austrijske vlasti. Upravo navedena obilježja klime bila su glavni privlačni motiv turističkih kretanja u inicijalnoj fazi turističkog razvoja prostora.

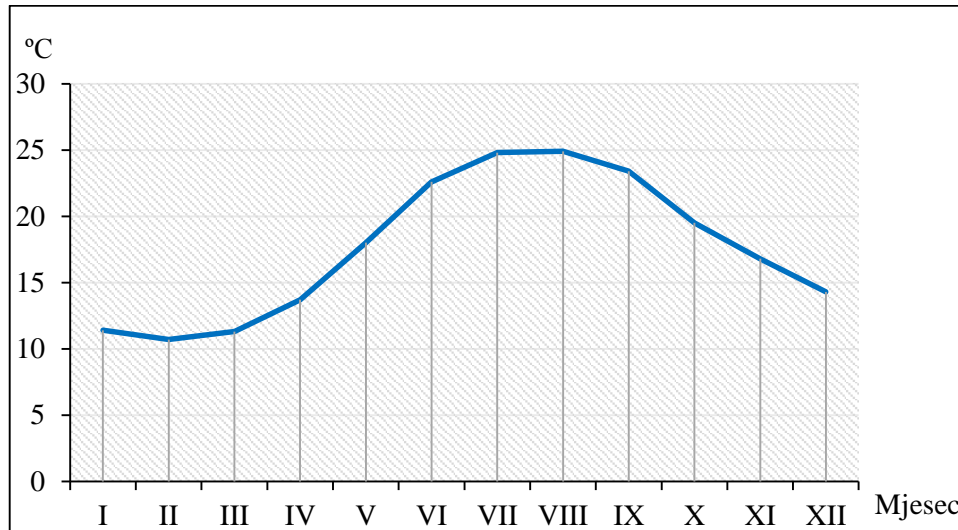
Temperatura u Lovranu znatno se razlikuje od ostalih obalnih turističkih destinacija. Naime, na području Lovrana ne pojavljuju se nesnosne ljetne vrućine. Hladno noćno strujanje s Učke, lokalno poznato kao *bavica*, dodatno rashlađuje zrak što rezultira izostankom ljetnih noćnih sparina. Prosječne ljetne temperature, zbog navedenog, niže su nego u ostalim destinacijama. Sukladno navedenom, srednje mjesečne temperature ljetnih mjeseci u Lovranu znatno su niže nego one u Šibeniku (sl. 3. i 4.). Srpanj i kolovoz najtopliji su mjeseci u godini s prosječnom temperaturom od 23,2 stupnja, dok je u Šibeniku najtopliji srpanj s temperaturama koje prelaze 25 stupnjeva. Budući da prosječne temperature već u proljeće prelaze 12 stupnjeva, prostor postaje ugodan za turistički boravak od proljeća pa do kasne jeseni.

Sl. 3 i 4. Godišnji hod temperature i padalina u Lovranu (lijevo) i Šibeniku (desno)

Izvor: prema Blažević (1976), Meteo.hr (2018)

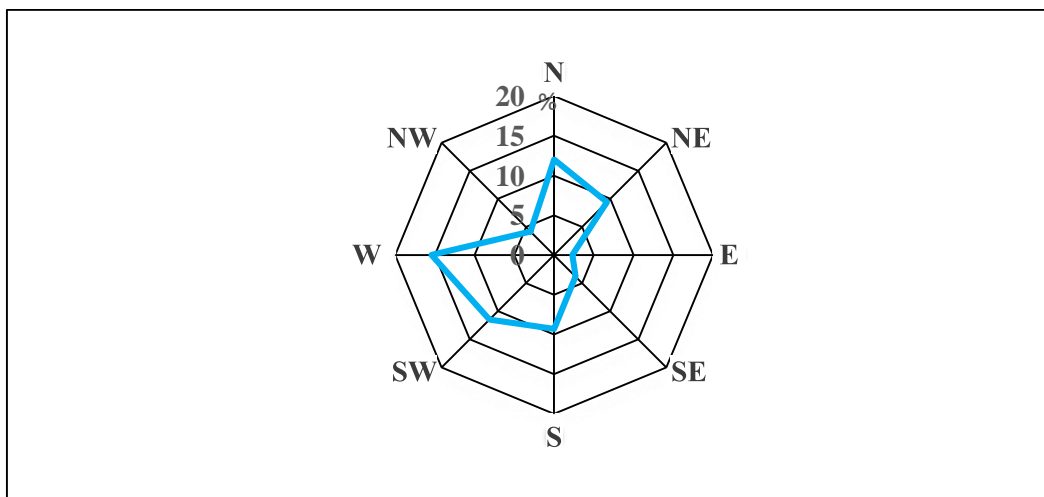
Kupališna sezona određena je temperaturom zraka i mora iznad 18 stupnjeva. Sukladno tome u Lovranu ona traje uglavnom od lipnja pa do kraja rujna (sl. 4.). Ovisno o vremenskim prilikama ona može započeti već u svibnju i potrajati kroz listopad.

Sl. 5. Godišnji hod temperature mora u Lovranu

Izvor: prema Eterović (2010)

Vjetrovi na prostoru Lovrana pušu iz različitih smjerova (sl. 6.). Najvjetrovitiji su zimski mjeseci kada prevladavaju vjetrovi iz sjevernog i sjeveroistočnog kvadranta. Iako je dominantno riječ o buri (SI) mora se naglasiti kako je utjecaj bure u Opatijskom primorju znatno slabiji nego na istočnoj obali, odnosno na riječkom prostoru. Naime, u Lovranu nema olujnih i orkanskih udara bure zato što ona prelaskom preko zaljeva znatno gubi svoju moć. Bura je uglavnom suh vjetar i donosi stabilno i suho vrijeme tijekom zimskih mjeseci. S druge strane, jugo je drugi vjetar po čestini za vrijeme zimskim mjeseci. Jugo dolazi s pučine i donosi vlažan i topao zrak praćen padalinama. Valja istaknuti kako jugo gubi na snazi prolaskom preko kvarnerskih otoka koji blokiraju značajnije strujanje.

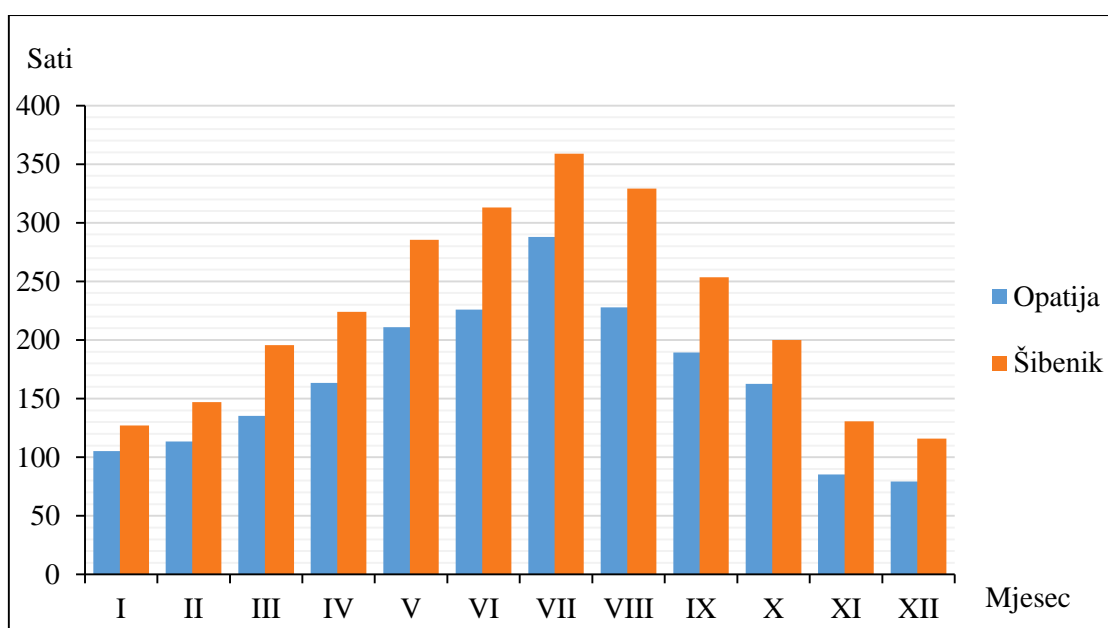
Sl. 6. Čestina vjetrova u Lovranu

Izvor: prema Turk (1996)

Posebno se važno osvrnuti na ljetnu cirkulaciju kada prevladavaju vjetrovi iz zapadnog i jugozapadnog kvadranta. Za vrijeme vedrih poslijepodneva ljeti puše maestral, lokalnog naziva *zapadnjak*, koji rashlađuje prostor i stvara znatno ugodnije uvjete za poslijepodnevni boravak na plažama nego što je na ostatku Jadrana. Trajanje maestrala u korelaciji je s početkom strujanja s Učke, te su ta dva strujanja u međuovisnosti. Maestral je čimbenik ublažavanja ljetnih poslijepodnevni žega, a *bava s kraja* snižava noćne temperature i smanjuje noćnu sparinu.

Kada je riječ o padalinama mora se naglasiti kako Lovran pripada prostoru s najvećom godišnjom količinom padalina na hrvatskoj obali Jadrana. Uspoređi li se količina padalina s onima u Šibeniku može se zaključiti da je količina izlučenih padalina u Lovranu tijekom ljetnih mjeseci približno jednaka količini padalina u Šibeniku tijekom zimskih mjeseci kada se izlučuje najveća količina padalina (sl. 3. I 4.). Na prostoru Lovrana najsuši su lipanj, srpanj i kolovoz što ide u prilog kupališnoj sezoni. Međutim, kao što je navedeno, nije zanemariva ni količina padalina tijekom tih mjeseci. Iako je riječ o znatnijoj količini padalina, one većinski nastupaju kao produkt termičke konvekcije i izlučuju se kroz kratkotrajne *nevere*. One se javljaju uglavnom u poslijepodnevni satima praćene snažnim vjetrom sa sjevera, kratkog su trajanja i donose veliku količinu padalina. Takve su padaline često i priželjkivane zbog njihovog kratkog trajanja. Nakon *nevere* ubrzo ponovno nastupa sunčano vrijeme koje ponovno privuče kupaće na plaže, a pritom pruže znatno osvježenje i svježiji zrak.

Dosadašnji klimatski elementi pogodovali su ljetnoj kupališnoj turističkoj sezoni. Kada je riječ o insolaciji važno je naglasiti kako je upravo ona jedan od vodećih elemenata pri odabiru destinacije, posebice kod onih koje se odabiru radi ostvarivanja turističkog putovanja na kojemu je dominantna turistička motivacija ona kupališna. Broj sunčanih sati u Opatijskom primorju znatno je manji nego u ostalim turističkim destinacijama Jadrana (sl. 7.). Razlog tome je pružanje masiva Učke koji uvjetuje rano zasjenjivanje obala u njezinu podnožju. Sukladno tome, Učka zastire sunce već oko 18 sati, što je barem jedan sunčani sat dnevno manje nego što je to na istoku Kvarnera. Upravo spomenuto rano zasjenjivanje obala glavni je nedostatak kupališnog turizma u Lovranu.

Sl. 7. Godišnji hod sati sijanja sunca u Opatiji i Šibeniku

Izvor: prema Blažević (1976.) i Meteo.hr (2020)

4.1.3. Vegetacija i pejzaž

Specifična reljefna obilježja prostora i jedinstvena mikroklimatska obilježja rezultirala su i posebnošću vegetacijskog pokrova u Lovranšćini. Uzimajući u obzir visinski profil idući od obale prema najvišoj točki Učke, Vojaku, izdvajaju se četiri osnovna tipa pejzaža s jedinstvenim, dominantno prisutnim vegetacijskim obilježjima.

Prvi, najniži, sloj obuhvaća urbani pejzaž koji se prostire do prosječno 200 m n. v (Sila, 1987). Ovaj je prostor dominantno urbaniziranog karaktera te se u njemu nalazi naselje Lovran. Gledajući vegetacijske odlike dominantna je prisutnost zimzelenog bilja, lovora, alepskog bora, hrasta crnike, magnolija i sl. Uži obalni prostor obuhvaćen je šetnicom Lungomare i njezinim parkovima u kojima prevladavaju stoljetni drvoredi hrasta medunca uz popratnu, prethodno spomenutu, zimзелenu vegetaciju. Izvorni, neurbanizirani, obalni krajolik na potezu Lovran-Medveja obuhvaća zimзелenu šikaru uz šume bijelog graba, alepskog bora i hrasta crnike.

Sljedeći, drugi pojas, obuhvaća ruralni pejzaž koji obuhvaća prostor do 450 m n.v (Sila, 1987). u kojemu se nalazi većina ruralnih naselja Općine Lovran. Riječ je o prostoru djelomično očuvane autohtone submediteranske termofilne vegetacije hrasta medunca i bijelog graba. Kada je riječ o antropogenoj transformaciji ovog pojasa dominantno su prisutne suhozidne terase na kojima se uzgaja vinova loza i autohtone vrste trešanja – *Brtošinke i Duraži*. Unutar ovog prostora uz ruralna naselja prostiru se i šume autohtone sorte pitomog kestena – *Lovranskog maruna*.

Treći pojas vegetacije obuhvaća prirodni pejzaž s termofilnom šumom hrasta medunca s crnim grabom i cerom. Takva se vegetacijska zona prostire od 800 m n.v (Sila, 1987). Niži dijelovi prožeti su mjestimično šumama lovranskog maruna, a na čitavom prostoru prisutne su suhozidne terase koje su u prošlosti služile za ispašu stoke, a danas mjestimično za uzgoj kultura kao što su krumpir i kupus.

Najviša zona obuhvaća prirodni pejzaž s mezofilnom šumom bukve i planinskim livadama. Vršni dijelovi Učke pripadaju planinskoj bioklimatološkoj zoni sa specifičnom oskudnom vegetacijom trava i klekovine bora (Fangeš, 2016).

4.1.4. Zaštićena područja – PP Učka

Park prirode je prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne i nacionalne važnosti, s naglašenim krajobraznim, odgojno-obrazovnim, kulturno-povijesnim i turističko-rekreacijskim vrijednostima. U parku prirode dopuštene su gospodarske i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne značajke i uloga. Način obavljanja gospodarskih djelatnosti i korištenje prirodnih dobara u parku prirode utvrđuje se uvjetima zaštite prirode (PP Učka, n.d.). Ispunjenjem navedenih kriterija u travnju 1999. godine dolazi do proglašenja Parka prirode Učka (PP Učka, n.d.). PP Učka prostire se na 160 km², a obuhvaća prostor sedam jedinica lokalne samouprave: Kršan, Lanišće, Lovran, Lupoglav, Matulji, Mošćenička Draga i Opatija. Parkom je obuhvaćen masiv Učke i dio masiva Čićarije (Adviso, 2015). Specifičnost parka leži u jedinstvenim klimatskim i geološkim fenomenima nastalim na planinskom lancu koji se nalazi i uzdiže neposredno uz obalu. Naime, na samo četiri kilometara udaljenosti Učka se uzdiže na 1401 m nadmorske visine. Riječ je o prostoru visoke prirodne, kulturne i estetske vrijednosti. Krajolik formiran djelovanjem prirodnih procesa tijekom milijuna godina geološke aktivnosti dodatno je transformiran tisućljećima ljudske prisutnosti u ovom prostoru. Spomenute složene interakcije ljudi i prirode stvorile su jedinstveni krajolik velik prirodnog i kulturnog značaja. Krški reljef s preko 200 speleoloških objekata glavno je geološko obilježje parka. Kada je riječ o bioraznolikosti, posebnu važnost čini flora s preko 1300 biljnih vrsta, 40 svojiti orhideja kao i šume bukve i pitomog kestena (PP Učka, n.d.).

Ukupno 12,7 % ukupne površine parka prirode nalazi se na prostoru Općine Lovran. Niti jedno statističko naselje u cijelosti nije obuhvaćeno Parkom prirode Učka, a obuhvaća najveći dio naselja Lovranska Draga, 90 % s cjelokupnim stanovništvom. Dijelovi naselja Liganj i naselja Medveja također pripadaju Parku prirode Učka (Adviso, 2015). Najznačajnija turistička atrakcija u sastavu PP Učka i Općine Lovran nalazi se u Lovranskoj Dragi. Riječ je o šetnici *Slap* koja prati najveći bujični tok na istočnim padinama Učke, prema čijem je kanjonu naselje i dobilo ime.

4.2. Društveni faktori razvoja turizma

Unutar društvenih faktora razvoja turizma, posjetiteljima su najatraktivniji spomenici kulturno-povijesne baštine. Budući da prvi zapisi o Lovranu datiraju još u 7. stoljeće može se reći kako je upravo on najstarije naselje Opatijskog primorja s ujedno najbogatijom kulturno-povijesnom baštinom. Zanimljiva je činjenica da Muhamed al-Idrisi, kartograf i geograf, spominje Lovran kao razvijeno naselje s aktivnom brodograditeljskom tradicijom u svom opisu poznatog svijeta 1153. godine (Peršić, 2002). Unatoč nekoliko razaranja, može se reći kako je Lovran mjesto koje je uspješno sačuvalo relativno kompletne povijesno-umjetničke cjeline iz srednjovjekovnog razdoblja.

Na području Općine Lovran registrirani su sljedeći spomenici kulture (Adviso, 2015):

- a) Gradsko naselje (urbana cjelina) Lovran
- b) Župna crkva sv. Jurja
- c) Kapela sv. Trojstva
- d) Potez vila od Opatije preko Punta Kolove i Ičića te Ike, do posljednje zgrade u pravcu Medveje

Danas je turistički vrlo atraktivna upravo sinteza povijesti koja se očituje kroz srednjovjekovne elemente lovranskog starog grada poput kule, obrambenih zidina, gradskih vrata i sabijenih kućica karakterističnih upravo za priobalni pojas Kvarnera i s druge strane urbane strukture s velebnim historicističkim elementima. Najstariji spomenik arhitekture čini romanička crkva sv. Trojstva iz XII. stoljeća čija je vrijednost prvenstveno umjetnička. Naime, ulaz u crkvu otkriva jedini primjerak predromaničkog „Hrvatskog pletera“ na liburnijskom prostoru. Također, i crkva sv. Trojstva i župna crkva sv. Jurja Mučenika iz XIV. stoljeća čuvaju neprocjenjivu povijesnu glagoljašku baštinu kao odraz identiteta prostora Kvarnera i Istre, urezanu u kratkim zapisima na freskama. Najveća je vrijednost lovranskih glagoljaških zapisa, grafita i ureza kao dokaz uvriježenosti glagoljice u svakodnevni život budući da se zapisi odnose na trenutna razmišljanja, raspoloženja prolaznika kao i na stanja i prijelomne događaje koji su je odvijali u Lovranšćini. S druge strane zahvaljujući glagoljaškim zapisima na freskama župne crkve, nedvojbeno je određeno njihovo datiranje u 1470. godinu. Tako dobro očuvan cjeloviti ikonografski prikaz iz Kristova života sve više pažnje i atraktivnosti privlači ne samo zbog glagoljaških detalja, već i zbog motiva koji ove freske povezuju s radionicom Vincenta iz Kastva, autora beramskih fresaka (Ekl, 1987).

Tab. 1. Evidentirana kulturno – povijesna baština u Lovranu

ARHEOLOŠKE ZONE I LOKALITETI	
Arheološka zona Vrtaške peći	Lovranska Draga
Lovran, arheološka zona	Lovran
Arheološka zona Knezgrad	Tuliševica
ETNO ZONE I ETNO SPOMENICI	
Etno zona Tuliševica	Tuliševica
SEOSKA NASELJA	
Lovranska Draga	Lovranska Draga
POJEDINAČNE GRAĐEVINE	
Crkva sv. Roka (sakralna arhitektura)	Liganj
Crkva sv. Ivana Krstitelja (sakralna arhitektura)	Lovran
Crkva sv. Nikole (sakralna arhitektura)	Lovran
Gradska kuća (profana arhitektura)	Lovran
Gradska kula (profana arhitektura)	Lovran
Mala gradska vrata s dijelovima bedema (profana arhitektura)	Lovran
Vila “Edera” sa hortikulturom (profana arhitektura)	Lovran
Vila “Frappart” sa hortikulturom (profana arhitektura)	Lovran
Vila “Sta. Maria” sa hortikulturom (profana arhitektura)	Lovran
Bolnica (bivši Grand hotel “Laurana”) (profana arhitektura)	Lovran
Crkva sv. Mihovila (sakralna arhitektura)	Liganj
Vila “Castelo” (profana arhitektura)	Medveja
MEMORIJALNA BAŠTINA	
Groblje	Lovran

Izvor: Adviso (2015)

Analizom registrirane i evidentirane kulturno-povijesne baštine uočljiva je činjenica kako je većina valorizirane baštine vezana za naselje Lovran i obalni prostor. Iako ruralna okolica pruža širok spektar za valorizaciju kako arhitektonske baštine tako i kulture načina života ona i dalje nije adekvatno turistički valorizirana. Posebno velik turistički potencijal pruža jedinstvena terasasta parcelizacija poljoprivrednog zemljišta sa suhozidima nastala zbog strmog pružanja padina Učke na kojima se dominantno nalaze zasadi autohtone sorte lovranskog maruna i autohtone sorte trešanja – *Brtošinka* i *Duraž*.

Tab. 2. Turističke atrakcije temeljene na društvenim atraktivnim faktorima po kategorijama u Lovranu

KATEGORIJA	ATRAKCIJA
1. Kultura rada i života	
1.1. Tradicijski obrti	Brodogradnja – Lovranski guc
1.2. Gastronomija	Kvarnerski škamp, riba, šparoge, trešnje
2. Kulturne i vjerske ustanove	
2.1. Galerije	Galerija Laurus, Galerija Pessi
2.2. Izložbeni prostori	Kula, Kuća Lovranskog guca
2.3. Kino i kazalište	Kino Sloboda
3. Znamenite osobe i povijesni događaji	
3.1. Znamenite osobe	Josip Kaplan, Viktor Car Emin, Ivan Pessi
4. Manifestacije	
4.1. Kulturne manifestacije	Lovranski karneval, Festival šparoga, Dani črešanj, Marunada, Regata tradicijskih barki
4.2. Vjerske manifestacije	Jurjevo
4.3. Sportske manifestacije	100 milja Istre, MTB Učka maraton, Utrka u planinskom trčanju Učka vertical
5. Sportsko-rekreacijske građevine	
5.1. Sportsko-rekreacijski parkovi	Cipera, Kvarner
6. Turističke staze, putevi, ceste	
6.1. Pješačke staze	PP Učka - „Slap“, „Vrh“, Lungomare
6.2. Biciklističke staze	PP Učka - „Staza 4“

Izvor: Zinaić (1984); Muzur i dr. (2001)

Činjenica je kako se zbog strmog pružanja reljefa nisu mogli uspostaviti konvencionalni oblici poljoprivrede, već se stanovništvo usmjerilo na proizvodnju autohtonih sorti svojstvenih jedinstvenim reljefnim i klimatskim uvjetima i njihovoj valorizaciji. Sukladno tome, dugu tradiciju manifestacija imaju *Dani trešanja* i *Marunada* – manifestacija posvećena autohtonoj sorti pitomog kestena. Povrh toga, prateći suvremene turističke trendove i potrebu da se turistima pruži širok spektar mogućnosti u vidu rekreacije i dodatnih aktivnosti uz primarnu, kupališnu, dolazi do intenzivnijeg razvoja sportske ponude, bilo da je riječ o sportskim aktivnostima vezanim uz more ili uz aktivnosti u prirodi. Sukladno tomu, razvijene su mogućnosti u vidu jedrenja i ronjenja kao i širok spektar sportskih aktivnosti unutar Parka prirode Učka poput brdskog biciklizma, pješaćenja i trčanja, paraglajdinga, penjanja po vapnenjačkim strukturama i auto-moto trka (tab. 2.)

5. TURISTIČKI RAZVOJ LOVRANA

Turistički razvoj Lovrana može se podijeliti u 5 razdoblja sukladno prema obilježjima turističkih kretanja. Inicijalno razdoblje turizma obuhvaća period početaka turističke djelatnosti u regiji i okolnosti razvoja turizma u Lovranu. Slijedi povećanje broja turističkih dolazaka uslijed ostvarivanja lječilišnih pogodnosti krajem 19. stoljeća na koje se nastavlja razdoblje uzleta turizma do 1914. godine. Slijedi period nazadovanja turističkih kretanja koje traje do konca Drugog svjetskog rata. Uspostavom mira, započinje razdoblje obnove turizma.

5.1. Počeci turizma u Lovranu

Budući da se inicijalno Lovran razvijao kao jednodnevno izletište aristokracije koja je na odmor dolazila u Opatiju, za razumijevanje razvoja početaka turizma u Lovranu nužno je osvrnuti se i na faktore koji su omogućili nastanak turizma u Opatiji, a samim time i u Lovranu. Ključnu ulogu u počecima razvoja turizma Opatijskog primorja odigrala je izgradnja ceste 1843. godine koja je povezivala Rijeku, koja se sve snažnije industrijalizirala, i Lovran. Ovakvo poboljšanje prometne infrastrukture rezultiralo je izgradnjom ljetnikovca riječkog veletrgovca Scarpe, Ville Angioline, već godinu dana nakon otvaranja prometnice (Brazda, 2009). Razlog zašto se baš trenutak izgradnje Ville Angioline smatra početkom turizma leži u činjenici kako otvaranjem ceste i ponekim noćenjem Scarpinih znanaca iz okolice u Opatiji, ona poprima turistički karakter. Prekretnica, koja je označila prestrukturiranje s izletničkog turizma prema lječilišnom bio je trenutak kada Scarpa vilu ustupa supruzi austrijskog cara Ferdinanda I. koja dolazi potaknuta preporukama i istraživanjima liječnika o ljekovitim svojstvima mediteranske klime u Opatiji (Mandić, 1977). Caričin boravak u Opatiji bio je izvanredna reklama za dotada nepoznato mjesto na moru, pa su mnogi austrijski plemići, potaknuti caričinim uzorom, počeli ulagati u njezin razvoj. Međutim, temeljni nedostatak Opatije bio je relativno slaba prometna infrastruktura koja bi je povezivala sa Srednjom Europom. Ovaj problem riješen je 1873. godine dovršetkom odvojka željezničke pruge koji je povezivao Matulje i Opatiju s magistralnom željezničkom prugom Beč – Ljubljana – Trst (Peršić, 2002). Ovakav napredak prometne infrastrukture doveo je do činjenice da Opatija postaje najprivlačnije, ujedno i lako dostupno, turističko odredište Monarhije. Sukladno tome, Opatija postaje ugledno kupalište i lječilište, a Lovran se počinje razvijati kao jednodnevno izletište za aristokraciju.

5.2. Razvoj Lovrana kao lječilišta krajem 19. stoljeća

Turistički zamah Opatije i napredak prometne infrastrukture, uvelike je utjecao i na turistički razvoj Lovrana. Napretkom spomenutoga, brodarstvo i pomorstvo u Lovranu znatno opadaju. Glavni razlog propadanja tradicije gradnje jedrenjaka uspostava je redovne dnevne parobrodske linije 1871. godine na relaciji Rijeka – Lovran što u potpunosti dovodi do potiskivanja jedrenjaka (Peršić, 1998). Svi spomenuti čimbenici i prekretnice u načinu života doveli su do potrebe za novim izvorima zarade kojega stanovnici Lovranšćine pronalaze u turizmu. U skladu s time, 1873. godine izgrađena je prva zgrada koja je planirana i izvedena u svrhu turističke namjere na cijelom Kvarneru, današnji hotel Belvedere (Peršić, 2002). Značajan doprinos turizmu cjelokupne regije i njezinoj promidžbi donio je lječilišni kongres u Opatiji prema čijim odlukama Opatija 1889. godine biva proglašena lječilišnim mjestom, a kriterije za postanak lječilišta Lovran zadovoljava na sljedećem kongresu, 1906. godine (Kehler, 1997).

Ovo je razdoblje obilježeno i snažnim fizionomskim promjenama naselja. Dolazi do širenja nove arhitekture koja zauzima obalni pojas izvan gradskih zidina, okruženih zelenilom i cvjetnim vrtovima, sa zajedničkim svojstvima poput jedinstvenog načina obrade reprezentativnog pročelja koje je bilo obavezno usmjereno prema moru, simetričnosti zdanja, reprezentativnog glavnog prilaza i slično što je u potpunoj suprotnosti sa srednjovjekovnim tradicionalnim načinima gradnje. Osim snažnog graditeljskog zamaha, od važnosti je istaknuti i dovođenje vodovoda s Učke, 1897. godine (Blažević, 1998).

5.3. Turistička dinamika do 1914. godine

Temelj za razvoj Lovrana kao ekskluzivnog lječilišta i kupališta postavilo je *Dioničko društvo Quarnero*, utemeljeno u Beču 1893. godine, čija je osnovna zamisao bila stvoriti okolnosti za razvoj Lovrana kao lječilišne destinacije (Simper, 2010). Realizacija spomenute ideje započeta je 1884. godine otkupljivanjem obalnog poteza od Ike do gradske lučice (Karić, 2010). Razlog otkupa obalnog poteza bila je planska i sustavna izgradnja luksuznih vila i parkova, sve s ciljem izgradnje Lovrana kao turističkog mjesta. Paralelno s djelovanjem Dioničkog društva osnivaju se i građanske inicijative za održavanje i uređivanje okoliša. Vodeća građanska inicijativa bila je *Društvo za poliepsanje u Lovranu* koja je osnovana 1884. godine s ciljem održavanja obale, njegovanja i sadnje vegetacije kao i podizanja paviljona,

promenada i perivoja (Simper, 2010). Ova se inicijativa financirala sredstvima prikupljenim iz redovnih doprinosa članova, dobrotvornim prilozima i organiziranjem zabava. Uskoro se i općinske vlasti uključuju u plansko razvijanje turizma i turističke infrastrukture. Usvaja se regulacijski plan *Dioničkog društva Quarnero* kojim su postavljene smjernice za razvoj lječilišne destinacije. Sukladno navedenom, zatražena je izrada zakonskog prijedloga sa svrhom proglašenja Lovrana lječilišnim mjestom od strane *Zemaljskog odbora Istre*. Prijedlog je usvojen te je sukladno stajalištu *Zemaljskog odbora* da Lovran zadovoljava uvjete nužne za ostvarivanje statusa lječilišnog mjesta izrađen prijedlog zakona za lječilišni okrug Lovran. Zona prostiranja lječilišta sukladno prijedlogu zakona obuhvaća prostor od potoka Banina u Iki do uvale Cesara u Medveji te kilometar u brdo (Karić, 2010). Zakonski je prijedlog potom izglasan na *XI. sjednici Zemaljskog sabora Istre* u Puli, 16. veljače 1898. godine te je proces dalje prosljeđen caru na potvrdu (Simper, 2010). Analizom raznih izvora o povijesti turizma Lovrana evidentno je kako velik broj autora uzima ovaj trenutak kao trenutak uspostave lječilišne regulative u Lovranu. Također navode, kako je upravo ova sjednica *Zemaljskog sabora* trenutak uspostave statusa lječilišta u Lovranu, što u zbilji nije bio slučaj. Naime, inspekcijskim nadzorom carske vlasti 1905. godine utvrđeni su nedostaci postojeće infrastrukture. Nedostaci koji su evidentirani primarno su se odnosili na nezadovoljavajuće stanje gradske kanalizacije te na loše sanitarno-higijenske uvjete u gradu, što je zahtijevalo žurnu sanaciju (Muzur, 2010). Čitav proces inspekcijskog nadzora i poboljšanja higijenskih uvjeta otegnuo je proces dobivanja statusa lječilišta na gotovo desetak godina. Zapisnik se posebno osvrće na neadekvatno gospodarenje otpadom i odvodnju otpadnih voda, nedostatak karantene za zarazne bolesti kao i neprikladan smještaj groblja pored stare jezgre. S druge strane, sanitarni inspektor pohvalio je ostale neizostavne elemente lječilišta poput čistoće mora, broj kupališta, smještajne kapacitete koji zadovoljavaju najviše standarde, postojanje sanitarne službe i otvaranje javne ljekarne (Simper, 2010). Zaključno je istaknuto kako su za nastavak procesa stjecanja titule lječilišnog mjesta nužni prethodno navedeni infrastrukturni zahvati, stvaranje lječilišnog pravilnika, realizacija službe općinskog liječnika kao i organizacija službe javne čistoće.

Dinamika turističkog prometa ukazuje na rapidan trend povećanja broja posjetitelja za navedeno razdoblje (tab. 3.). Nužno je istaknuti činjenicu da se većina turističkih dolazaka odvijala u zimskom dijelu godine zbog lječilišnog efekta, dok je s druge strane kupališni turizam bio u drugom planu. Ljetni odmorišni turizam prakticirali su uglavnom turisti nearistokratskog statusa. Unatoč tome što dominira turizam u zimskim mjesecima, ovo je razdoblje izrazito važno za daljnji razvoj ljetnog odmorišnog turizma jer je ono obilježeno daljnjim razvojem turističke infrastrukture koja će kasnije biti od velikog značaja za njegov

razvoj. Pitanje groblja riješeno je 1906. godine, a pitanja kanalizacije 1908. godine, dok je lječilišni pravilnik izglasan i proglašen 1909. godine (Eterović, 2010). Realizacijom spomenutih infrastrukturnih zahvata zaključen je formalno-pravni postupak utemeljenja lječilišta u Lovranu. Sukladno navedenom, 17. ožujka 1909. godine donesen je zakon kojim je proglašen lječilišni okrug Lovran, na čije čelo je izglasan dr. Albin Eder (Simper, 2010). Dr. Eder posebno je važna ličnost za razvoj turizma u Lovranu. U Lovran dolazi iz Beča 1895. godine gdje otvara liječničku ordinaciju (Karić, 2010). Njegova uključenost u projekte nužne za ostvarivanje statusa lječilišta je bila ključna za njihov uspjeh. Borio se za minimalni razmak među kućama i maksimalnu dopuštenu visinu novogradnje, ustrajao je na projektu premještanja groblja i izgradnje kanalizacije. Realizirao je i projekte izgradnje zgrade za karantenu i uveo javnu rasvjetu 15. prosinca 1907. godine (Karić, 2010). Dodatno, tražio je od države sredstva za uređenje luke, pločnika, gradnju prave bolnice za zarazne bolesti i poboljšanje prometnog sustava.

Govoreći o napretku prometne infrastrukture izgrađena je tramvajska pruga na relaciji Matulji – Opatija – Lovran koja je puštena u promet 9. veljače 1908. godine i bila je u pogonu do 1933. godine. Vožnja na navedenoj relaciji ukupne dužine 12 kilometara trajala je ukupno 1 sat i 8 minuta, a relacija Lovran – Opatija 22 minute (Paesani, 2019). Posebna važnost dr. Edera je i njegova ostavština, serijal vodiča koji su temelj za suvremene analize turističkih zbivanja u Lovranu do I. svj. rata. U svojim je vodičima obuhvatio sve relevantne turističke teme – stanje prirodne osnove, klime, brojevi turističkih dolazaka, smještajni kapaciteti, demografska kretanja, običaji i povijest destinacije.

Tab. 3. Broj turističkih dolazaka u Lovranu u razdoblju od 1897. do 1914.

Godina	Turisti	Indeks		Godina	Turisti	Indeks
1897.	252	-		1906.	2649	-
1898.	582	231		1907.	3877	146,4
1899.	732	290,5		1908.	5009	189,1
1900.	767	304,4		1909.	5621	212,2
1901.	1180	468,3		1910.	8936	337,3
1902.	1699	674,2		1911.	8742	330
1903.	2025	803,6		1912.	10716	404,5
1904.	2254	894,4		1913.	11915	449,8

Izvor: prema Blažević (1998) i Eterović (2010)

Za razliku od današnje situacije, u prošlosti su turistički boravci trajali znatno duže, nerijetko i čitave zime. Sukladno tome, prema podacima službene statistike iz 1910. godine

34,6 % turističkih boravaka u Lovranu trajalo je do šest dana, dok je 65,4 % boravaka trajalo više od šest dana (Blažević, 1998).

Demografska su kretanja bila izrazito podložna gospodarskim trendovima rasta ili pada lokalne sredine kao i dobrim stanjem sigurnosti. Sukladno tome, zanimljivo je istaknuti činjenicu koja ide tome u prilog, a ona se odnosi na porast broja stanovnika u Lovranu. Naime, broj stanovnika u Lovranu s 590, 1880. godine, porastao je na 1355, 1910. godine (Blažević, 1998).

Kao što je prethodno spomenuto, ovo razdoblje obilježeno je snažnom fizionomskom preobrazbom prostora i otvaranjem većeg broja smještajnih kapaciteta. Snažan turistički rast, praćen otvaranjem novih smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta rezultirao je i potrebom za otvaranjem novih radnih mjesta (sl. 8. i 9.) gdje se zapošljavalo brzo rastuće stanovništvo. Usporedno s prerastanjem turizma u gospodarsku okosnicu odvija se i proces preobrazbe tradicionalnih kvarnerskih zanimanja, blijede elementi agrarnog pejzaža te je prisutno rapidno smanjivanje udjela stočarstva i ribarstva u cjelokupnoj gospodarskoj slici, sve na uštrb turizma.

Sl. 8. i 9. Fizionomska transformacija Lovrana pod utjecajem turističke izgradnje 1900. i 1914. godine

Izvor: obiteljska arhiva

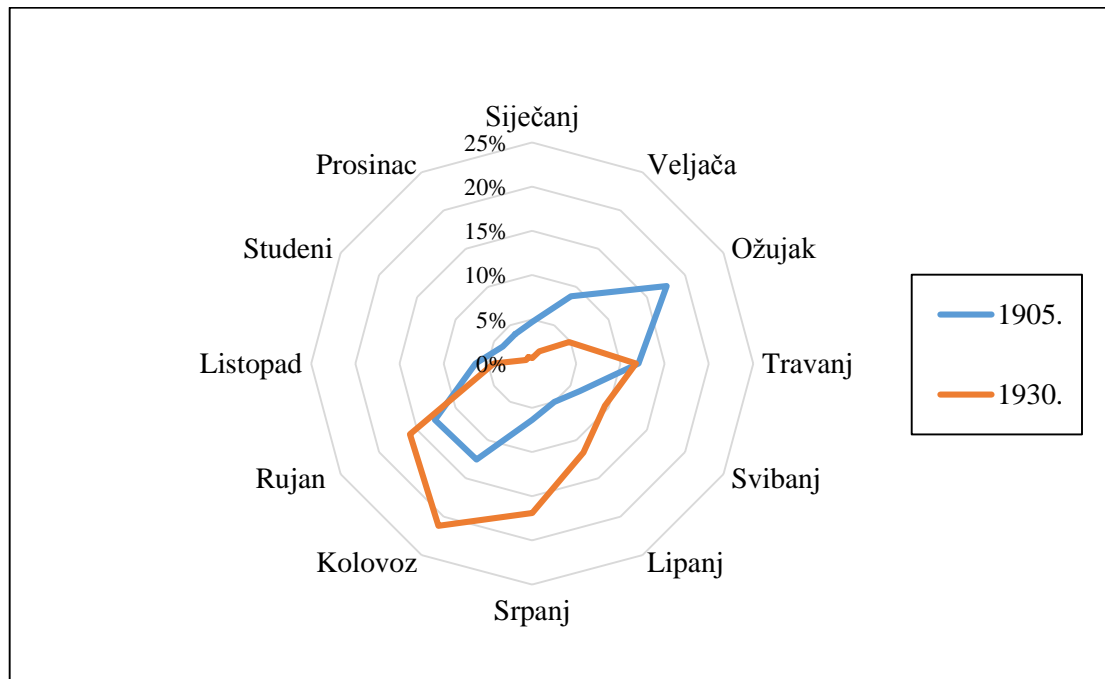
5.4. Turistička slika od 1914. do 1945. godine

Govoreći o ovome razdoblju može se zaključiti kako je generalno riječ o razdoblju nazadovanja turističkih trendova, odnosno nazadovanju turizma. Trenutak koji je označio period spomenutih obilježja bilo je ustupanje Istre Italiji, međutim, riječ je svakako o složenom skupu čimbenika i razloga za manji turistički interes. Promotri li se to s prostornog aspekta jasno je kako je Opatijsko primorje ostalo odrezano od svog zaleđa. Međutim, ta prostorna odvojenost ne bi predstavljala toliko snažan faktor nazadovanja turizma da talijanske vlasti, posebice nakon uspostave talijanske uprave, nisu ulagale znatne napore da privuku turiste iz Srednje Europe, koji su u predratnom razdoblju gravitirali Opatijskom primorju, u svoja turistička središta što se znatno odrazilo na broj turističkih dolazaka (Karpowicz, 1987).

Ovakva ideja talijanske vlasti realizirana je reduciranjem turističke važnosti što je ostvareno 1933. godine ukidanjem kvalifikacije lječilišta (Melinčević, 1987). Problem koji je također uvelike uvjetovao nazadovanje turističkog prometa u razdoblju krize jest nemogućnost ulaganja u modernizaciju i gradnju novih luksuznih hotelskih kompleksa, što je bila osnova za priljev turista koji traže visoki komfor. Razlog tome može se potražiti u perifernom smještaju u odnosu na veliku talijansku državu. Dodatno, kao što je prethodno spomenuto, talijanske vlasti ulagale su znatne napore da privuku turiste koji su prethodno gravitirali Opatijskom primorju u ligurske turističke destinacije što je dijelom ostvareno prestankom ulaganja u Opatijsko primorje kako bi se smanjila konkurentnost. Važno je istaknuti kako se do trenutka talijanske okupacije glavnina turističkih dolazaka i noćenja odvijala u zimskom dijelu godine zbog lječilišnih pogodnosti mediteranske klime, posebice blagih zimi. Sukladno nemogućnosti ulaganja u smještajne kapacitete najveće kategorije i ukidanja statusa lječilišta Opatiji i Lovranu, javila se potreba orijentacije regije isključivo na tri mjeseca kupališne sezone čime bi regija morala osigurati dovoljno prihoda za cjelogodišnji opstanak što u tadašnjim društvenim okolnostima, uza sav trud u valoriziranje kupališnog turizma, nije uspijevalo.

Analizom broja turističkih dolazaka prema mjesecima 1905. i 1930. prikazanih na sl. 10. jasno je vidljiva promjena najveće koncentracije turista u Opatiji s hladnijeg dijela godine na ljetne mjesece kao što je prethodno objašnjeno. Iako se grafički prilog odnosi na Opatiju on je vjerodostojan i za analizu turističkih trendova u Lovranu, budući da su Lovran i Opatija činili jedinstvenu funkcionalnu cjelinu, odnosno nudili isti turistički proizvod te su se nalazili u istim političkim uvjetima. Dodatan razlog ovome trendu leži u činjenici da dolazi do sve veće popularizacije ljetnog kupališnog turizma koji postaje vodeći motiv turističkih putovanja kod

turista iz Srednje Europe. Stoga se može reći kako je ovo razdoblje označeno početkom prestrukturiranja turizma Lovrana.

Sl. 10. Promjena ritma sezonalnosti turističkih dolazaka u Opatiju po mjesecima 1905. i 1930. godine

Izvor: prema Blažević (1987)

Cijeli period Drugog svjetskog rata obilježen je izrazito malim brojem turističkih dolazaka, što je ujedno i rezultat prenamjene nekadašnjih hotelskih kapaciteta u centre za rehabilitaciju ranjenika njemačke vojske (Karpowicz, 1987). Tako je primjerice nekadašnji luksuzni hotel Laurana, današnja ortopedska bolnica u Lovranu, postao vojna bolnica što je ostala do sredine pedesetih godina 20. stoljeća. Dodatni razlog malog broja turističkih dolazaka leži u činjenici kako čitavom Europom vlada stanje opće nesigurnosti zbog čega se ne putuje turistički ili je turistički promet znatno reduciran. Oslobođenje Opatijskog primorja 1945. godine označilo je početak razdoblja ponovnog uspona turizma ove regije.

5.5. Turistički razvoj nakon Drugog svjetskog rata

Već godinu dana nakon oslobođenja dolazi do vraćanja lječilišnog statusa kao i daljnjeg razvoja turizma kao i ulaganja u razvoj novi smještajnih kapaciteta. Analizom priloga o broju turističkih dolazaka već su na prvi pogled uočljive neke zakonitosti. Razdoblje od 1967. do 1987. godine obilježeno je turističkim rastom, odnosno porastom broja noćenja i dolazaka (tab. 4.).

Tab. 4. Turistički dolasci i noćenja u Lovranu od 1967. do 2017. godine

Godina	Dolasci	Noćenja
1967.	32091	288508
1972.	29799	241871
1977.	32414	243558
1982.	34308	250041
1987.	67847	437877
1992.	11354	43167
1997.	28332	130550
2002.	35486	165757
2007.	47862	180364
2012.	45658	183004
2017.	81512	291581

Izvor: RZS (1967; 1972; 1977; 1982; 1987);
DZS (1992; 1997; 2002; 2007; 2012;
2017)

Objašnjenje porasta broja turističkih noćenja i dolazaka u spomenutom razdoblju dijelom se može pripisati ponovnim, već spomenutim, vraćanjem statusa lječilišta i ulaganjem u nove smještajne kapacitete namijenjene novom, dominantnom obliku turizma – ljetnom odmorišnom turizmu. Kao što je prethodno spomenuto, turistički uzlet produkt je također prestrukturiranja turizma i sve veće popularizacije kupališnog turizma koji postaje temeljni motiv turističkih dolazaka u Lovran. Osim ulaganja u nove smještajne kapacitete, ovo je razdoblje obilježeno i razvojem dodatne turističke infrastrukture, poput uređenja plaža, obalnih šetnica i slično. Nadalje, daje se veći naglasak i drugim oblicima turizma, pritom posebice misleći na kongresni turizam kao sve atraktivnija i unosnija pojava. Porast broja turista leži u spomenutom brzom razvoju materijalne osnovice našeg turizma, posebice hotelijerstva. Iako grafički prilog (tab. 4.), zbog nedostatka podataka, ne sadrži podatke iz vremena prije 1967.

prema kronološkom nizu gradnje turističke arhitekture i analizom podataka Mirjane Peršić (2002) očito je kako su velika ulaganja u izgradnju hotela i drugih ugostiteljskih sadržaja, diferenciranih po kvaliteti svoje aktivnosti, arhitekture, sadržaja i cijene uvelike uvjetovali porast broja turističkih dolazaka i noćenja.

Dodatno se može uočiti kako je razvoj turizma utjecao i na prostorno širenje naselja. Kao što je prethodno objašnjeno, obalni pojas karakterizira velika koncentracija turističkih objekata, dok se objekti za stambenu funkciju počinju graditi u zaleđu tradicionalnog naselja sa svim popratnim elementima. Naime, može se zaključiti kako je turizam imao snažan utjecaj na urbanizaciju i fizionomiju naselja što je odraz usmjerenosti na turističko privređivanje i etapnog rasta u nejednakim povijesnim uvjetima. U fizionomiji naselja dominiraju hoteli i vile, parkovi s mješovitom zimzelenom vegetacijom te uređeni vrtovi. Razmještaj izgrađenih i zelenih površina odaje sliku takozvanog *vrtnog tipa* grada (Blažević, 1975). Obalni rub Opatije prati šetnica Lungomare koja se proteže do Lovrana s ukupnom duljinom od 12 kilometara. Uz šetnicu se nalaze reprezentativni turistički objekti, a dalje od obale položaj zauzimaju novoizgrađena stambena naselja. Terasasta konfiguracija terena na istočnom podnožju Učke omogućavaju da gotovo svaka kuća gleda panoramu Kvarnera, što je pogodovalo i uspješnijem razvoju i atraktivnosti privatnog smještaja.

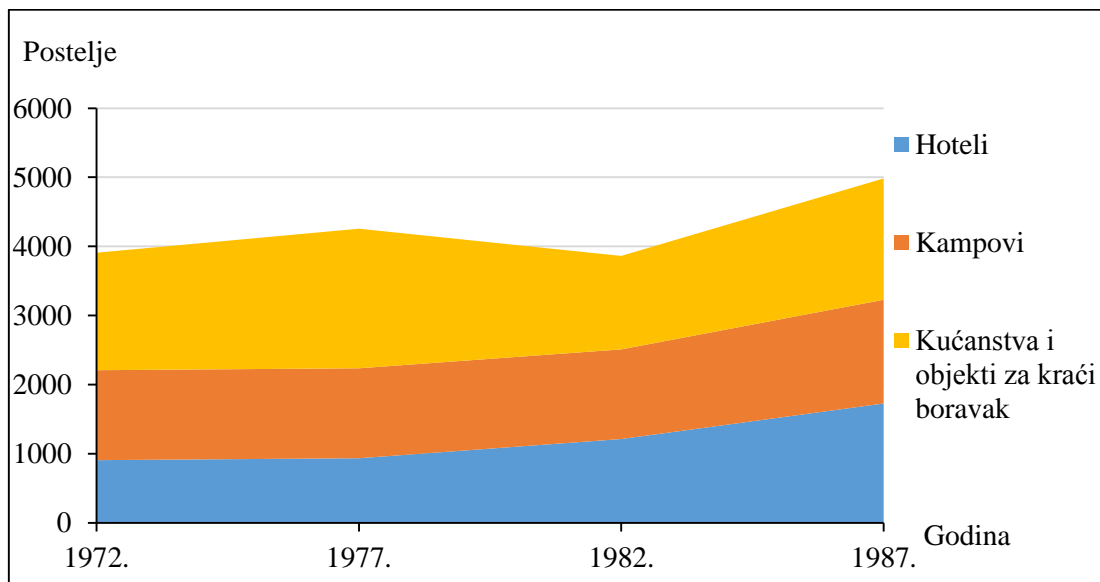
Porast broja turističkih noćenja do 1987. godine (tab. 5.) objašnjava se prethodno spomenutim ulaganjem u turističku infrastrukturu, nastojanjem osuvremenjivanja turističke ponude poput razvoja kongresnog turizma, početkom 1980-ih godina i nautičkog turizma, kao i valorizacije prirodne baštine i narodnih običaja čime je povećan obujam i kvaliteta same ponude. Zasluge za uzlazni trend turističkih noćenja može se dijelom i pripisati radu Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu koji je ulagao velike napore u promidžbi Opatijskog primorja.

Tab. 5. Prosječna godišnja stopa promjene broja noćenja u Lovranu od 1967. do 2017. godine

Godina	Noćenja	Stopa (%)
1967.	288508	/
1972.	241871	-3,5
1977.	243558	0,1
1982.	250041	0,5
1987.	437877	11,9
1992.	43167	-37,1
1997.	130550	24,8
2002.	165757	4,9
2007.	180364	1,7
2012.	183004	0,3
2017.	291581	9,8

Izvor: RZS (1968; 1973; 1978; 1983; 1988); DZS (1993; 1998; 2003; 2008; 2013; 2018)

Kao što je istaknuto, ostvareno je osuvremenjavanje i nadopunjavanje materijalne osnovice što je vidljivo na prilogu o turističkim posteljama (sl. 11.). Naime, sve vrste turističkih kapaciteta, posebice u razdoblju 1980-ih godina bilježe povećanje broja turističkih postelja, posebice one u hotelima gdje je zabilježen neprekinuti porast broja turističkih postelja u promatranom razdoblju.

Sl. 11. Broj turističkih postelja prema vrstama smještajnih kapaciteta u Lovranu od 1972. do 1987. godine

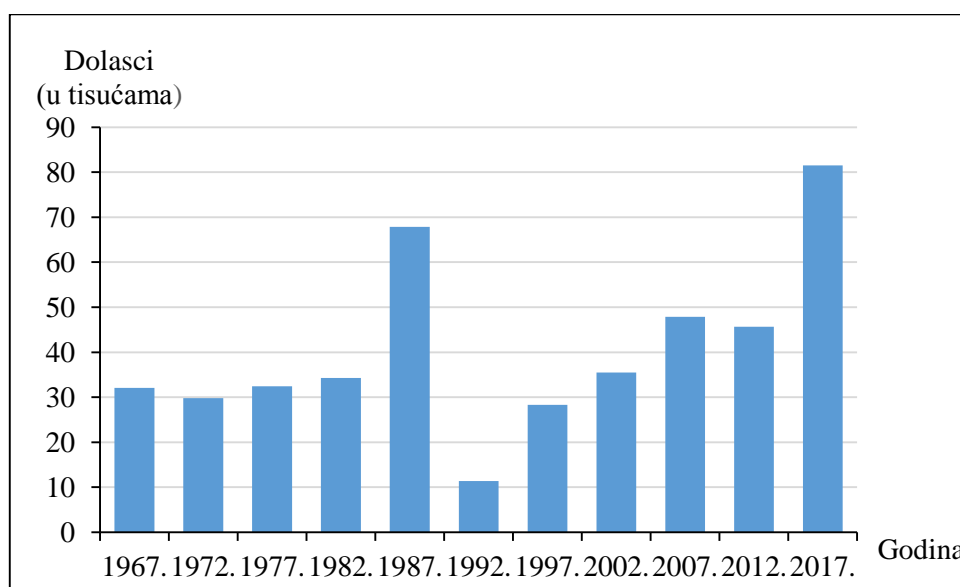
Izvor: RZS (1968; 1973; 1978; 1983; 1988)

Nakon najvećeg maksimuma ikada postignutog u broju noćenja uslijedio je znatan pad prouzročen društvenim prilikama, odnosno Domovinskim ratom koji je ovaj proces još više ubrzao. Iako prostor Lovrana nije bio izravno pogođen stradanjima i razaranjima tijekom Domovinskog rata, taj prostor ponovno je ostao odsječen od svoga zaleđa što se znatno odrazilo na pad turističkih kretanja (tab. 5.). Dodatno, zbog stanja nesigurnosti u zemlji turisti nisu odabirali Hrvatsko primorje kao odredišnu destinaciju za odmor u razdoblju rata.

Brz i poprilično jak porast broja noćenja deset godina nakon rata pripisuje se intenzivnom razvoju turizma ispočetka. Budući da je prije rata postojalo veliko turističko zanimanje za ovo područje, potencijalni turisti čekali su svršetak rata kako bi mogli ponovno ostvariti turistički dolazak. Nadalje, kao što je prethodno spomenuto, ovo područje nije bilo izravno pogođeno ratnim stradanjima i razaranjima, te samim time povijesna infrastruktura nije bila narušena zbog čega je ono u razdoblju nakon završetka rata ostalo atraktivno turistima.

Dodatno, sukladno suvremenim svjetskim trendovima ponude i potražnje razvijaju se i ostali oblici turističke ponude. Tako primjerice dolazi do potpunog prestrukturiranja na kupališni (ljetni odmorišni) turizam, ali s naglaskom na razvoj elitnog vida spomenutog oblika turizma temeljenog na luksuznom smještaju i potpunim popratnim sadržajima.

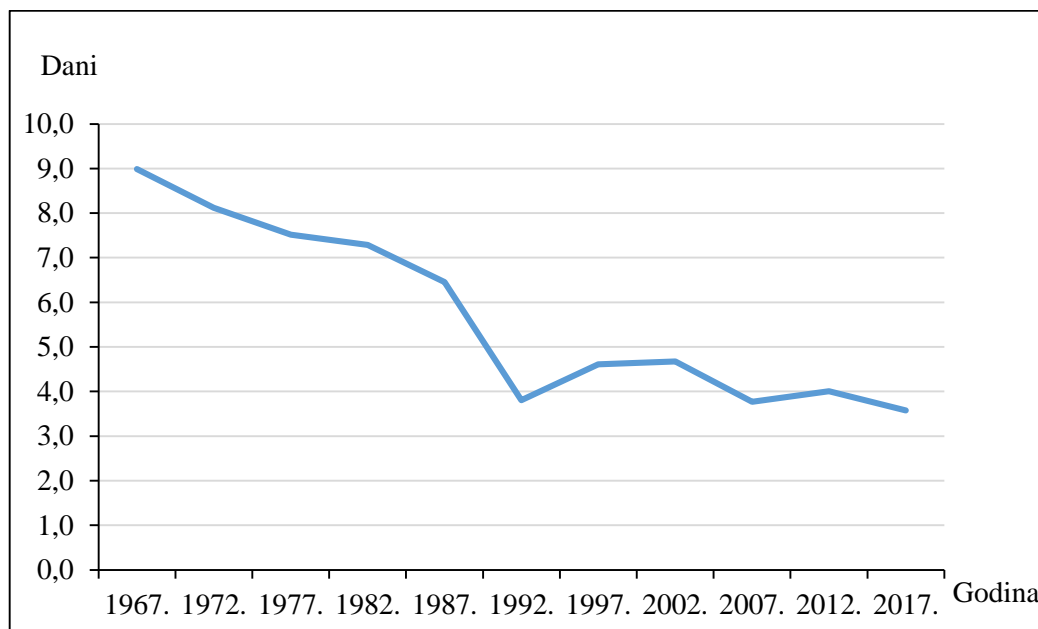
U analizi prosječne godišnje stope promjene (tab. 5.) uočeno je kako nakon rata nikada nije dostignut maksimum noćenja ostvaren 1987. godine, no maksimum turističkih dolazaka iz 1987. godine je premašen (sl. 12.) .

Sl. 12. Turistički dolasci u Lovranu od 1967. do 2017. godine

Izvor: RZS (1968; 1973; 1978; 1983; 1988); DZS (1993; 1998; 2003; 2008; 2013; 2018)

Objašnjenje ove pojave leži u smanjenju trajanja prosječnog boravka turista. Lovran je primjer bržeg povećanja dinamike dolazaka, nego dinamike noćenja, što znači da je prosječni boravak u opadanju (sl. 13.).

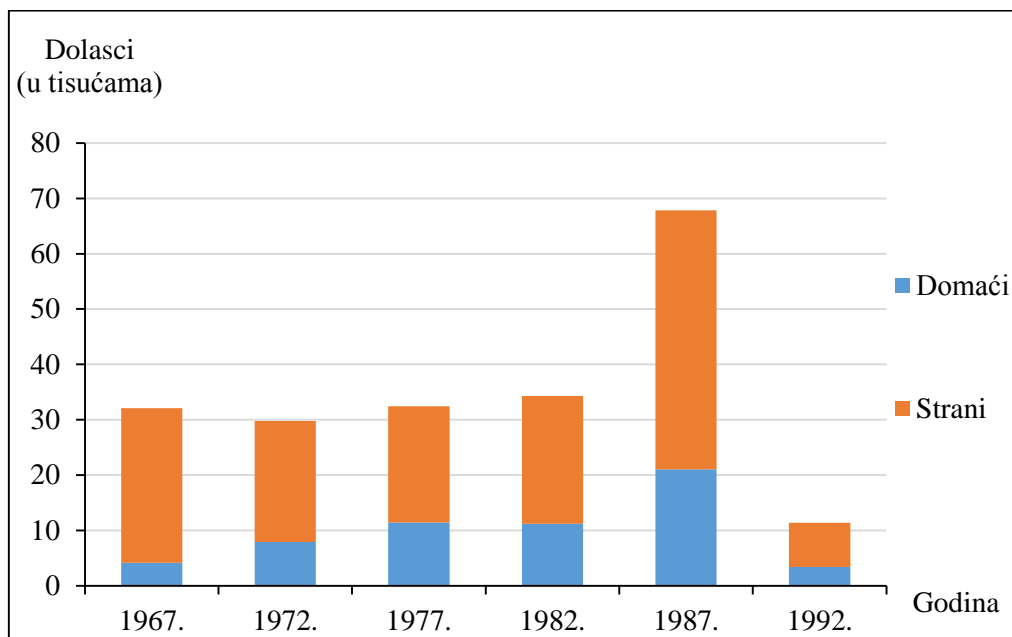

Sl. 13. Prosječni boravak u Lovranu od 1967. do 2017. godine

Izvor: RZS (1968; 1973; 1978; 1983; 1988); DZS (1993; 1998; 2003; 2008; 2013; 2018)

Prosječni boravak danas iznosi 3,6 dana, što je gotovo trostruko manje nego što je iznosio 1967. godine (sl. 13.). Ovakavu promjenu trajanja prosječnog boravka može se objasniti kroz nekoliko čimbenika. U periodu kada je prosječni boravak imao svoj maksimum bila je još uvijek prisutna i komponenta turizma u zimskim mjesecima, a sami turistički trendovi kako zimskog tako i ljetnog odmorišnog turizma podrazumijevali su dugotrajne odmore u jednoj odabranoj turističkoj destinaciji. Uzevši u obzir trend povećanja turističkih dolazaka i trend smanjenja prosječnog boravka nužno je ustvrditi sljedeće zakonitosti suvremenog turizma. Razvojem turizma kao djelatnosti i povećanjem i diverzifikacijom turističke ponude, turisti danas sve češće na svom odmoru odlučuju posjetiti više destinacija, što u prošlosti nije bio slučaj. Samim time vrijeme provedeno u određenoj destinaciji se smanjuje. Dodatno, povijesno se prakticirao jedan duži godišnji odmor i to uglavnom ljeti. Danas, zbog veće dinamike na poslu i suvremenih trendova u poslovanju i turizmu, turisti se radije odlučuju na nekoliko kraćih odmora raspoređenih kroz godinu što je također odraz smanjenja prosječnog boravka.

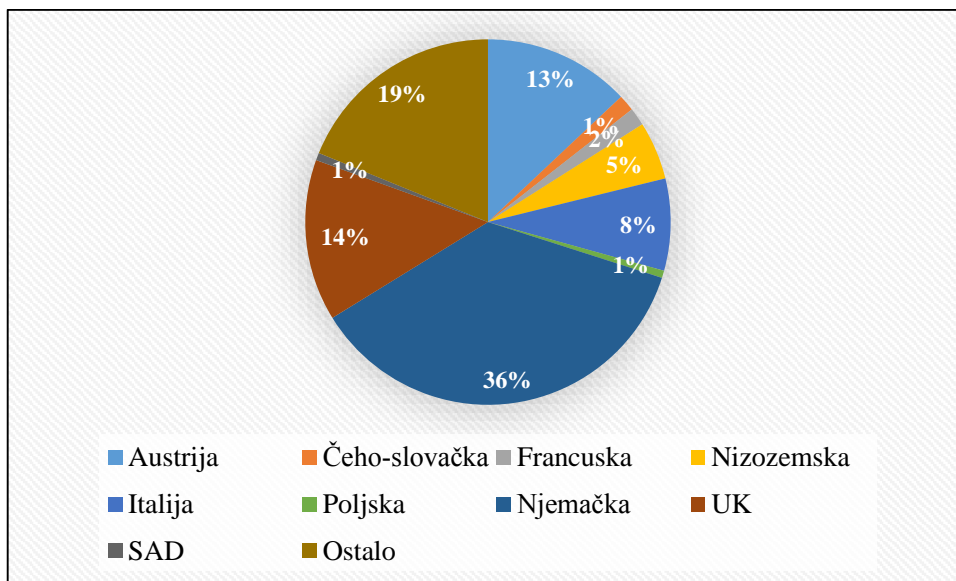
Analizom strukture turističkih dolazaka u promatranom razdoblju uočava se dominacija stranih turista u destinaciji (sl. 14.). Međutim, evidentan je i relevantan udio domaćih turista u strukturi turističkih dolazaka. Razlog tome već je prethodno spomenut. Naime, diverzificirana ponuda novih turističkih smještajnih kapaciteta pružila je mogućnost zadovoljavanja potreba kako domaćih tako i stranih turista. Dodatno, sve veća popularizacija kupališnog turizma rezultirala je povećanim udjelom domaćih turista u ukupnoj strukturi turističkih dolazaka.

Sl. 14. Turistički dolasci domaćih i stranih turista u Lovranu od 1967. do 1992.godine

Izvor: RZS (1968; 1973; 1978; 1983; 1988); DZS (1993)

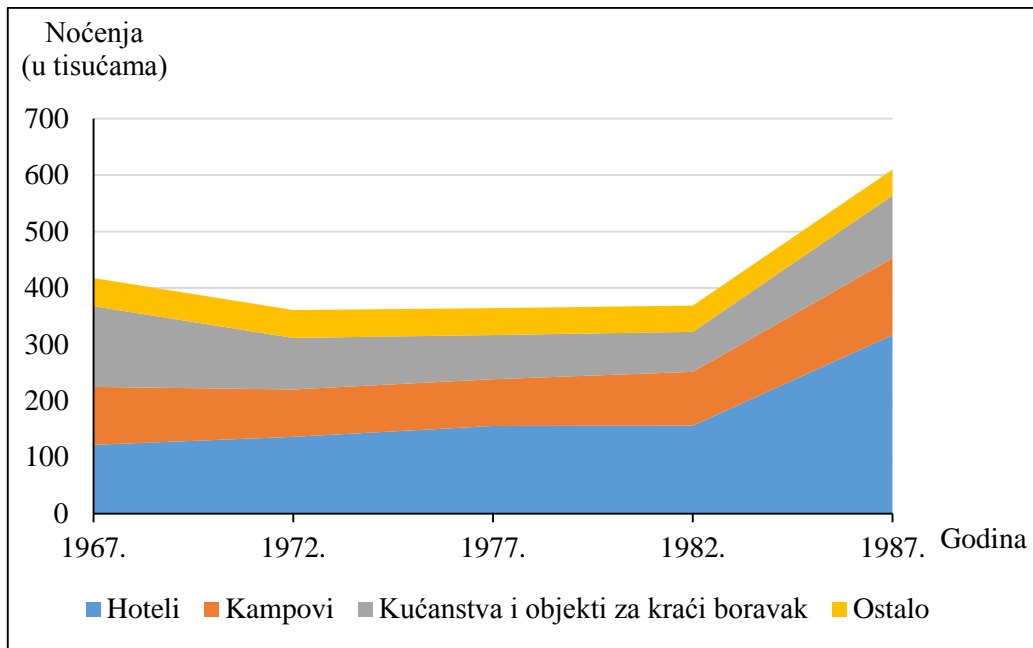
Kada je riječ o noćenjima stranih turista prema emitivnim turističkim državama uočava se nekoliko zakonitosti (sl. 15.). U ukupnoj strukturi noćenja dominiraju turisti iz prostora središnje Europe. Ovakav trend prisutan je od ishodišnog razdoblja turističkog razvoja zbog blizine tržišta kao i povijesne komponente dolazaka u navedeni prostor i ostavštine iz razdoblja Austro-Ugarske. Sukladno navedenom 50 % ukupnog broja noćenja 1987. godine u Lovranu čine turisti s prostora Austrije i Njemačke. Nadalje, zbog demokratizacije prometa i sve povoljnijih cijena zračnog prometa vidljiv je značajniji udio turista iz Sjeverozapadne Europe i SAD-a. Sukladno navedenom, Ujedinjeno Kraljevstvo postaje jedno od najznačajnijih emitivnih tržišta u poslijeratnom razdoblju na prostoru Lovrana.

Sl. 15. Struktura turističkih noćenja prema emitivnim turističkim državama u Lovranu 1987. godine

Izvor: RZS (1988)

Većina noćenja u promatranom razdoblju ostvarena je u hotelskom smještaju, gdje je zabilježen i značajniji porast udjela tijekom razdoblja od 1982. do 1987. godine (sl. 16.). Ovaj podatak ne čudi upravo zato što je najveći broj turističkih postelja dostupan upravo u okviru hotelskog smještaja. Dodatno, krajem promatranog razdoblja započinje promidžba destinacije kao luksuznog ljetovališta temeljenog na hotelskom smještaju visoke kvalitete i sadržaja. Sukladno tome, ne čudi porast broja noćenja unutar hotelskog smještaja. Noćenja u privatnom smještaju kao i ostalim smještajnim objektima nemaju značajnije fluktuacije, dok je u posljednjoj dekadi zabilježen porast ostvarenih noćenja u kampovima što odgovara povećanju kapaciteta kampa Medveja u istom razdoblju za 200 turističkih postelja.

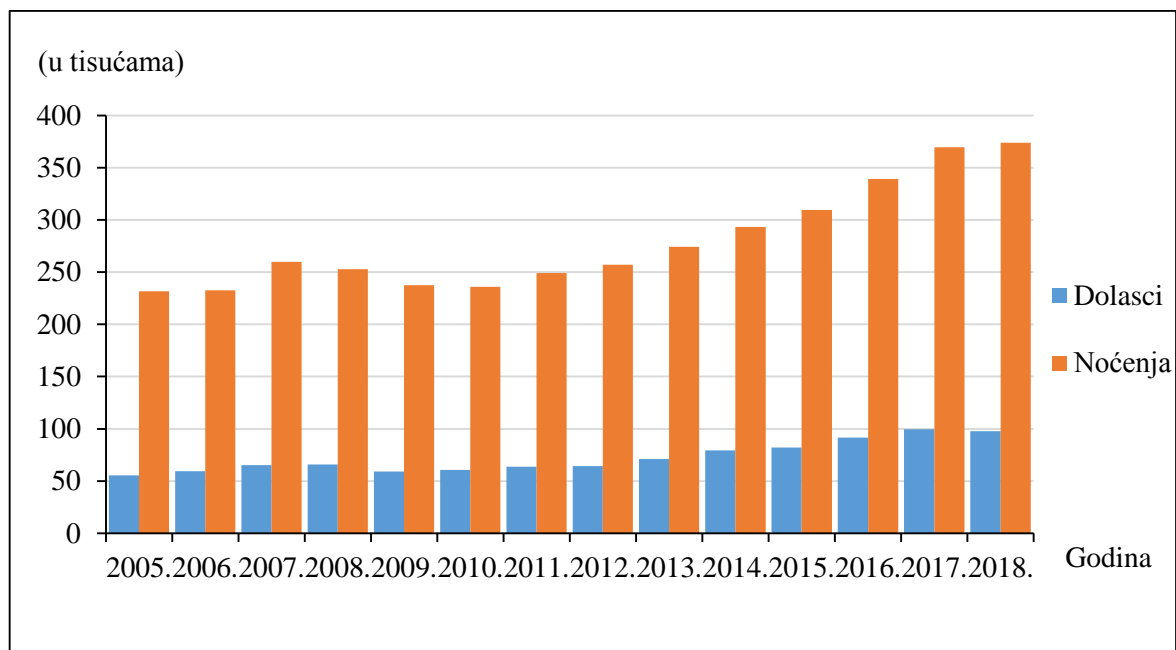

Sl. 16. Turistička noćenja prema vrsti smještajnih kapaciteta u Lovranu od 1967. do 1987. godine

Izvor: RZS (1968; 1973; 1978; 1983; 1988)

6. AKTUALNI TURISTIČKI RAZVOJ

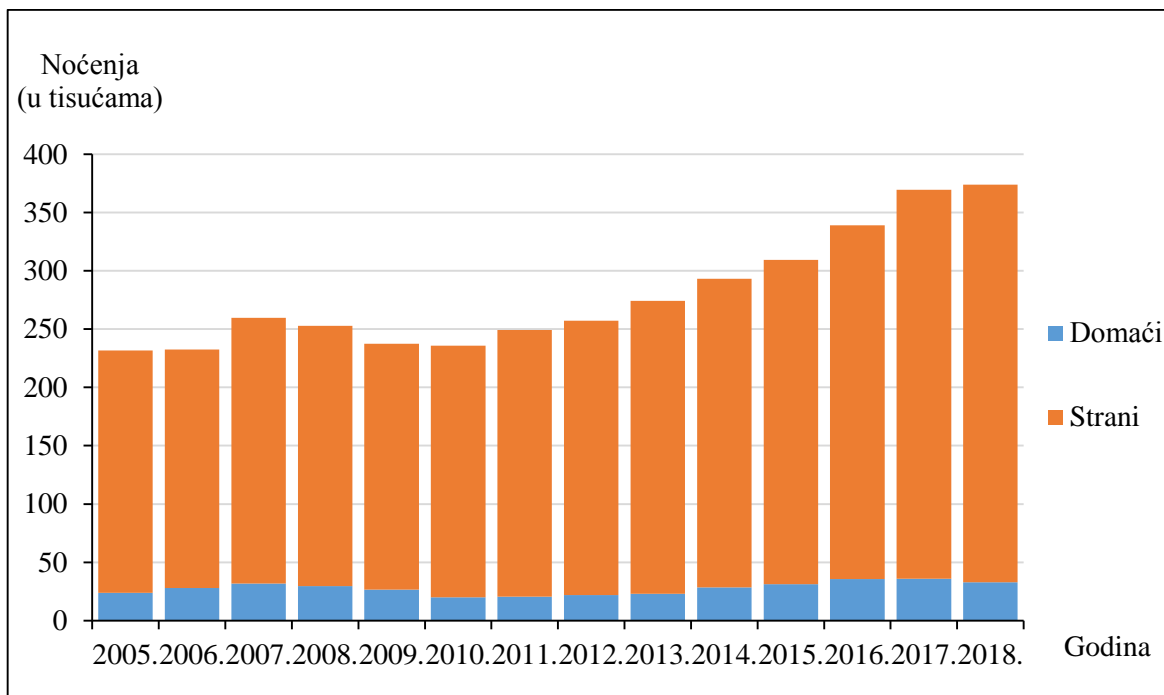
Aktualni turistički razvoj obilježen je trendom povećanja broja turističkih dolazaka i noćenja. Ovaj je trend prisutan kroz gotovo čitavo razdoblje suvremenog razvoja turizma, uz izuzetak manjih fluktuacija u trendu turističkih dolazaka i noćenja u vremenu tijekom i neposredno nakon velike ekonomske krize 2008. godine (sl. 17.).

Sl. 17. Turistički dolasci i noćenja u Lovranu od 2005. do 2018. godine

Izvor: DZS (2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018; 2019)

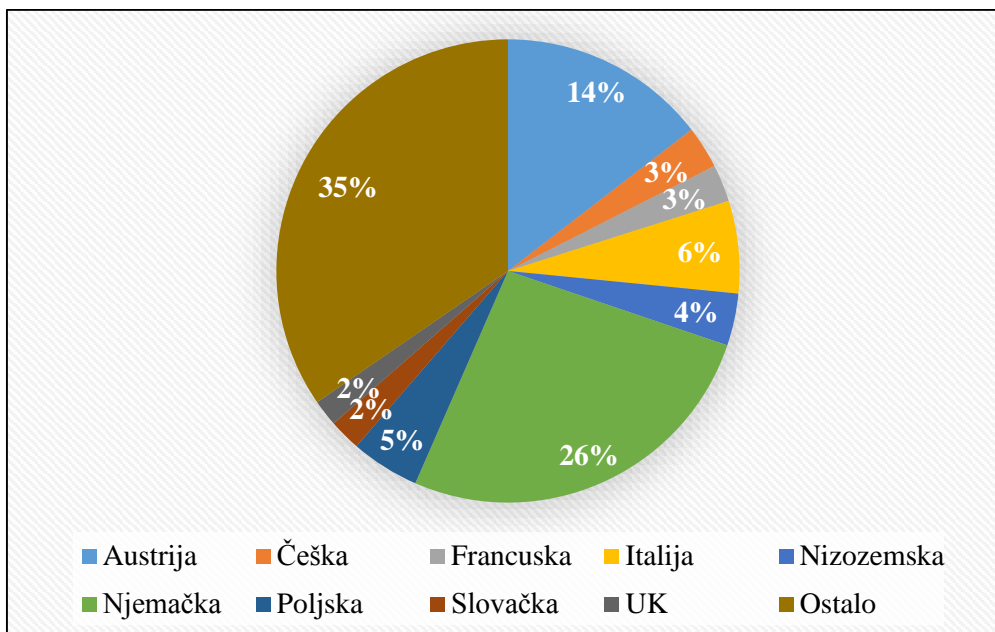
U prethodnom dijelu objašnjen je trend turističkih dolazaka i noćenja. Nastavak analize odnosi se na strukturu samih posjetitelja. Na slici su prikazani turistički dolasci stranih i domaćih turista (sl. 18.).

Sl. 18. Turistički dolasci stranih i domaćih turista Lovranu od 2005. do 2018.

Izvor: DZS (2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018; 2019)

Analizom priloga (sl. 18.) evidentna je dominacija stranih turista u ukupnom turističkom prometu Lovrana, dok udio domaćih turista stagnira uz povremeni blagi porast. Ovakva struktura je očekivana zato što je turistička ponuda usmjerena dominantno stranim turistima. Povrh toga, povijesno je Lovran glasio kao destinacija za aristokraciju. Sukladno tome je građen i turistički brand utemeljen na smještajnim kapacitetima i uslugama visokog komfora namijenjenog imućnijoj grupi potrošača. Uđe li se detaljnije u analizu strukture turističkih dolazaka i noćenja prema emitivnim turističkim državama uviđa se da glavninu stranih dolazaka i noćenja Lovrana čine Njemački, Austrijski i turisti iz Italije (sl. 19.).

Sl. 19. Struktura turističkih noćenja prema emitivnim turističkim državama u Lovranu 2018. godine

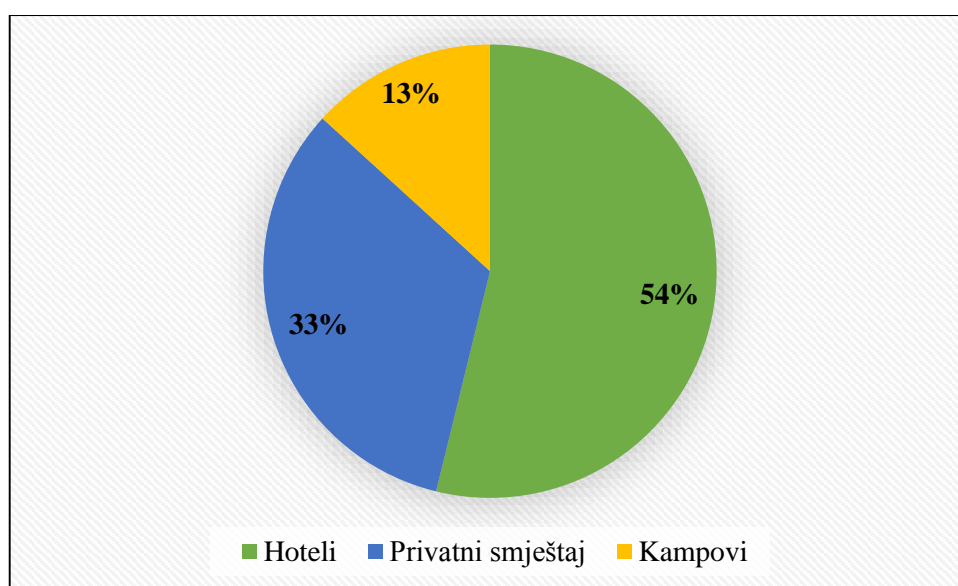
Izvor: DZS (2019)

Glavni zaključak ovakvoga poretka leži upravo u blizini spomenutih emitivnih područja kao i u povijesnoj komponenti, koja je također potaknuta blizinom emitivnih područja, gdje su upravo ovi turisti prednjačili u turističkim dolascima i noćenjima u inicijalnoj fazi razvoja turizma ovog područja. Usporedi li struktura turističkih noćenja prema emitivnim turističkim državama 2018. godine (sl. 19.) s podacima s kraja 20. stoljeća (sl. 15.) uočava se jednaka dominacija austrijskih, njemačkih i talijanskih turista u ukupnoj strukturi, međutim kategorija *Ostali* je znatno manja. Za potrebe usporedbe podataka grafički prilog iz 2018. godine sveden je na emitivne zemlje koje su prisutne u službenoj statistici s kraja 20. stoljeća. Unutar kategorije *Ostalo* iz 2018. godine bitno je istaknuti i dvije emitivne zemlje koje sačinjavaju značajan udio u turističkim noćenjima. Mađarski su turisti 2018. godine ostvarili 9 % ukupnog broja noćenja, dok ih slijede turisti iz Slovenije s udjelom od 7 %. Dodatni razlog povećanja kategorije *Ostalo* može se pronaći u većoj promociji i novim oblicima marketinga destinacije putem društvenih mreža i interneta koji su prošili turističko tržište, posebice na istok.

Kada je riječ o turističkim posteljama za analizu su korišteni podaci za 2017. godinu turističke zajednice Općine Lovran radi detaljnijeg uvida i šireg spektra podataka. Evidentan je gotovo jednak broj turističkih postelja u hotelskom smještaju (1384) i u privatnom sektoru (1727). Unutar kategorije *Hoteli* obuhvaćen je i novootvoreni hostel Link sa 454 turističke postelje. U Lovranu posluje 12 hotela, od čega je polovina u vlasništvu Liburnija rivijera hotela

i hostel. Sagledavajući kategorije hotela čak osam njih zadovoljava uvjete za četiri zvjezdice, dok preostalih četiri ogovaraju kategoriji s tri zvjezdice (Općina Lovran, n.d.). Ne čudi ovakav podatak budući da je imidž Lovrana kao turističke destinacije kroz povijest građen upravo na luksuznom smještaju visoke kategorije i komfora.

Sukladno navedenom, ne čudi prikaz o noćenjima prema smještajnim kapacitetima 2017. godine (sl. 20.). Zahvaljujući konstantnim ulaganjima u osuvremenjivanje hotelskih smještajnih kapaciteta oni i dalje prednjače u broju noćenja s 54 % unatoč činjenici o blagoj dominaciji turističkih postelja u privatnom smještaju u ukupnoj strukturi turističkih postelja.

Sl. 20. Turistička noćenja prema vrsti smještajnih kapaciteta u Lovranu 2017. godine

Izvor: TZ Lovran, 2018

Prateći podatke o dobnoj strukturi turističkih dolazaka prikazanoj u tab. 6. očita je dominacija turista starijih od 60 godina. Ovaj podatak ne čudi budući da je Lovran kroz dug i kontinuiran turistički razvoj gradio imidž kao mirno turističko mjesto za odmor, bogato zelenilom i ugodnom kako društvenom tako i geografskom klimom. Broj turista ove kategorije i dalje je u blagom porastu. Sukladno tome nužno je istaknuti kako su sve dobne skupine u promatranom razdoblju zabilježile porast broja turističkih dolazaka. Međutim, posebno je zanimljivo osvrnuti se na kategorije koje obuhvaćaju dobne skupine od 0 do 12 godina i od 18 do 45 godina. U ovim se kategorijama udio turističkih dolazaka znatno povećao, što znači da Lovran postaje sve atraktivniji mladim parovima s djecom. Upravo spomenuto mirno

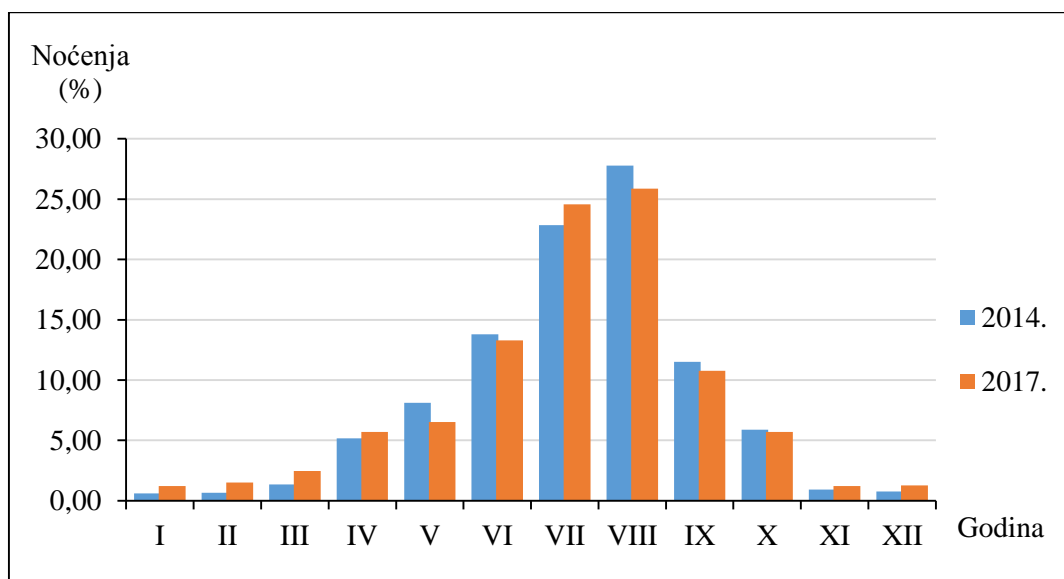
okruženje, bogata prirodna osnova i komforni smještajni kapaciteti pružili su priliku za promociju destinacije kao idealnog ljetovališta za obitelji s djecom, što se u konačnici uspješno postiglo.

Tab. 6. Struktura turističkih dolazaka u Lovranu prema dobi 2016. i 2017. godine

DOB	DOLASCI 2017.	DOLASCI 2016.	INDEKS DOLASCI 2017./2016.
0-5	3202	3001	107
6-11	4738	4278	111
12-17	6613	5651	117
18-24	5632	5272	107
25-34	11810	11338	104
35-44	15535	14779	105
45-54	19193	17632	109
55-64	18767	16340	115
>65	15360	15230	101
UKUPNO	100850	93521	108

Izvor: TZ Lovran, 2018

Kao i u ostatku regije, u Općini Lovran većina je turističkih noćenja tradicionalno ostvarena u kolovozu i srpnju, dok su u lipnju rezultati relativno slični onima u rujnu (sl. 21.).

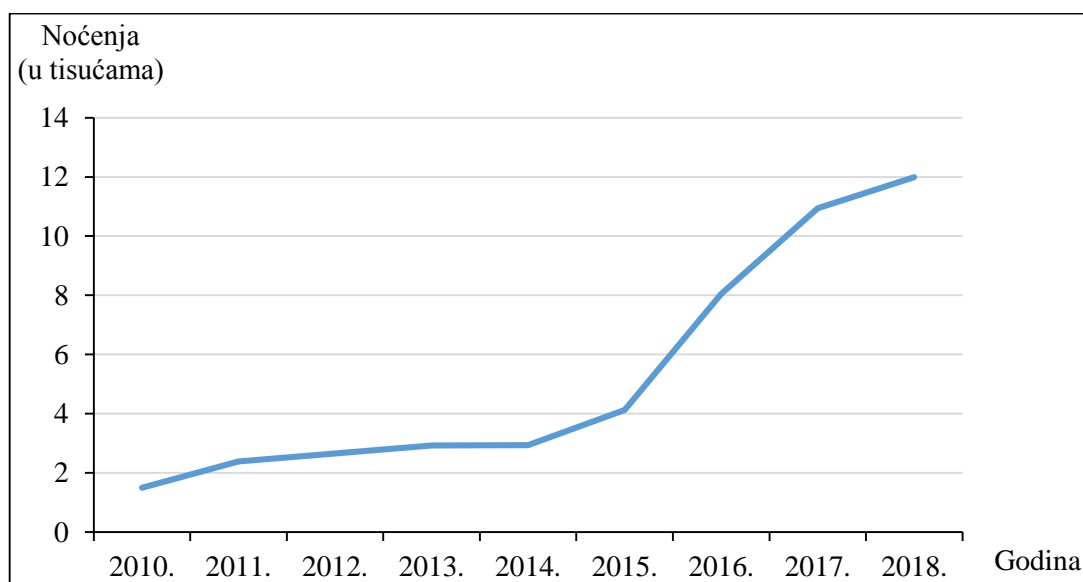

Sl. 21. Turistički dolasci u Lovranu prema mjesecima 2014. i 2017. godine

Izvor: TZ Lovran (2014; 2018)

Usporedbom dvaju perioda (sl. 21.) uočljivo je da nema značajnije promjene u trendu te se ističe sezonalnost turizma. Udio turističkih noćenja u predsezoni uvelike ovisi i o vremenskim uvjetima. Udio noćenja počinje laganim rastom u travnju, a završava sličnom razinom u listopadu. Značajni podaci o noćenjima u svibnju, kao i oni u listopadu, većinski se produkt održavanja tradicionalnih manifestacija *Dana trešanja* i *Marunade*. Povrh svega, evidentno je kako je ljetni odmorišni turizam dominantan oblik turizma u Lovranu.

Iako se početkom drugog desetljeća počeo valorizirati turizam u ruralnim naseljima Općine Lovran te je vidljiv porast broja turističkih noćenja, on nije značajnije rezultirao smanjenjem sezonalnosti (sl. 22.).

Sl. 22. Turistička noćenja u ruralnom dijelu Općine Lovran od 2010. do 2018. godine

Izvor: DZS (2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018; 2019)

Broj noćenja u ruralnom prostoru Općine Lovran, naselja Tuliševica, Liganj i Lovranska Draga, bilježi velik porast broja noćenja u periodu od početka praćenja turističkih kretanja u spomenutom periodu (sl. 22.). Kao što je navedeno, iako se broj noćenja u osmogodišnjem periodu praćenja povećao za šest puta, noćenja u ruralnom prostoru predstavljaju tek neznatan udio u ukupnom broju noćenja čitave Općine. Sukladno tome, u ruralnom prostoru 2018. godine ostvareno je svega 3,2 % ukupnog broja noćenja. Dodatno valja napomenuti kako se većina turističkih dolazaka ostvaruje u ljetnim mjesecima zbog privatnog smještaja visoke kvalitete čija je cijena dostupnija u odnosu na one u obalnom pojasu. 4,5 % ukupnog broja turističkih postelja otpada na ruralni dio, konkretnije 24 turističke postelje u ruralnim kućama za odmor i

163 postelje u apartmanima, najvećim dijelom u naselju Liganj zbog blizine naselja Lovran. Iako postoji veliki razvojni potencijal prostora za daljnji razvoj turizma u ruralnom prostoru kao i produljenje turističke sezone na proljetne i jesenske mjeseci temeljene na turizmu baštine i ekoturizmu, turistička atrakcijska osnova još uvijek nije dovoljno razvijena i valorizirana za realizaciju takvog projekta.

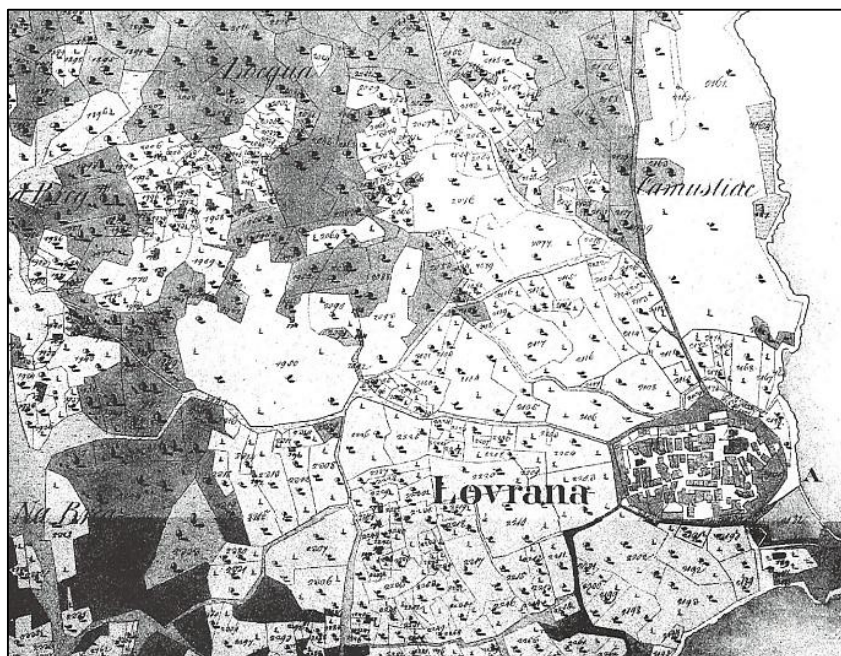
Nužno je istaknuti i podatak o intenzitetu ukupnog turističkog prometa (dolasci) u 2017. godini. Godine 2017. ostvareno je 81512 turističkih dolazaka, a procjena broja stanovnika za spomenutu godinu iznosi 3342. Sukladno navedenom intenzitet ukupnog turističkog prometa za 2017. godinu iznosi 2439,01. Ovaj podatak ukazuje na činjenicu kako je socijalni pritisak u ovom području iznimno izražen. Naime, na stotinu stanovnika Lovrana dolazi 2439 turista. Ovakav socijalni pritisak turizma ujedno je uvjetovao i potpunu gospodarsku preobrazbu čitavog prostora. Sukladno tome usporedi li se udio od 20 % zaposlenih u hotelima i restoranima u Lovranu 1995. godine i 39 % 2007. godine uočava se kako sve veći broj zaposlenih pronalazi uspjeh u području turizma (Fičor, 2009). Nužno je napomenuti kako su ovdje istaknuti samo podaci o udjelu zaposlenih u hotelima i restoranima. Ukoliko bi bili uvršteni i podaci vezani uz usluge i trgovinu, koja je usko povezana s poljem turizma, ovi bi podaci bili puno veći.

7. UTJECAJ TURIZMA NA PREOBRAZBU NASELJA

Razvoj turizma u prostoru istraživanja rezultirao je preobrazbom naselja. Dolazi do velike fizionomske preobrazbe naselja širenjem novogradnji izvan gradskih zidina koju prati socioekonomska preobrazba s naglašenim pozitivnim demografskim trendom kao posljedica funkcionalne preobrazbe – razvoja stanogradnje, poslovnih djelatnosti i prometnog sustava.

7.1. Fizionomska preobrazba naselja

Gradsko naselje Lovran u razdoblju prije pojave turizma imalo je obilježja tipičnog srednjovjekovnog naselja. Naselje je opasano zidinama unutar kojega dominira središnji trg s crkvom od kojega se nepravilno radijalno raspoređuju uske ulice tvoreći gusto zbijenu strukturu nepravilno raspoređenih zgrada (sl. 23.). Riječ je o nepravilnom tlocrtu grada gdje su zgrade uvučene ili izbočene, često tvoreći nejednaku širinu nepravilnih uličica. Nerijetko ulice prolaze kroz prizemlja zgrada tvoreći natkrivene prolaze – volte.

Sl. 23. Lovran u 19. Stoljeću

Izvor: Peršić (2002)

Poboljšanjem životnih uvjeta krajem 19. stoljeća kao i pojavom turizma u susjednoj Opatiji započinje i preobrazba Lovrana kao posljedica preorijentacije s tradicionalnih zanimanja poput ribarstva i poljoprivrede na turizam. U razdoblju kraja 19. stoljeća do 1910-ih godina dolazi do širenja naselja izvan gradskih zidina. U ovom kratkom razdoblju i na relativno uskom priobalnom pojasu, izgrađeno je nešto manje od stotinu objekata namijenjenih turizmu. Novi oblici gradnje bili su u potpunoj oprečnosti s tradicionalnom srednjovjekovnom arhitekturom primorskih naselja. Nasuprot zdanjima malih dimenzija, zbijenih unutar gradskih zidina, na obalnom pojasu nastaju veliki, soliterni objekti, okruženi vrtovima s orijentacijom prema moru i obali. Riječ je o zdanjima različitih tlocrta s visokim prozorima i raznih krovnih visina. Nasuprot glatkim zidnim plohama sa skromnim, kamenim prozorskim i portalnim okvirom i vanjskim stepeništima prevladava bogata vanjska dekoracija, završni vijenci, mramorne ploče, balustrade i široka unutarnja stepeništa (Peršić, 1998). Valja napomenuti kako je riječ planskoj gradnji diktiranoj konfiguracijom terena u skladu s okolišem, blizinom mora, sunčanim stranama, zavjetrinom i zračnim strujanjima. Kontrast srednjoeuropske arhitekture u početku je u prostoru djelovao nametljivo zbog čega se javlja potreba razvoja bujne flore, također uvezene, kako bi se vremenom uspostavila ravnoteža s prirodnim ambijentnom i urbanom strukturom starog naselja. Zajedničko obilježje svih novogradnji je da su građene kao soliteri što znači da svaki objekt funkcionira kao samostalna cjelina i da imaju pristup svjetlosti sa svih strana (sl. 24.). Osim položaja zajedničko im je jedinstveno načelo obrade pročelja. Pročelje je reprezentativno i uvijek okrenuto obalnoj liniji. Stil gradnje uglavnom je historicistički s naglašenim elementima baroka i venecijanske gotike, a zajednička su obilježja monumentalnost, simetričnost, naglašenost horizontale i reprezentativni glavni prilaz (Peršić, 1987). Takva zdanja služila su za povremeni boravak i rekreaciju aristokracije te su zadovoljavali najviše standarde komfora. Kada je riječ o interijeru raspored je bio ostvaren prema utvrđenim pravilima. Prizemlje je sadržavalo salone i reprezentativne sobe s raskošnim stepeništima. Na prvom katu su spavaonice, dok je potkrovlje namijenjeno za posluhu. U suterenu je kuhinja s pomoćnim radnim prostorijama koje su često povezane sa sobama na gornjim katovima, malim teretnim dizalom, a redovito imaju i vanjski prilaz, izravno iz vrta (Peršić, 2002).

Sl. 24. Primjer vile u Lovranu s kraja 19. stoljeća

Izvor: Večernji.hr (2018)

Daljnjom fizionomskom preobrazbom naselja, početkom 20. stoljeća, najzastupljenija je izgradnja turističkih objekata, vila komercijalnog karaktera (sl. 25.). Takve su vile izgrađene u svrhu iznajmljivanja i ostvarivanja dobiti. Njihova svrha i sadržaj uvjetovali su znatno pojednostavljivanje i skromniju obradu, pa vanjsko oblikovanje postaje strože i simetrično. Također, kvaliteta materijala manja je u odnosu na prethodno razdoblje. Mramor i kamen počinje zamjenjivati žbuka i željezo. Kada je riječ o interijeru, on se sastoji uglavnom od jedinica jednake veličine, povezanih uskim i izduženim hodnikom koji je izgubio reprezentativni karakter i služi samo za komunikaciju između jedinica (Peršić, 2002). Suvišni se prostori ukidaju, a uvodi se racionalnost. Racionalnost je očitovana kroz smanjenje dimenzija prostorija kao i spuštanje visine katova. I dalje se njeguje važnost otvaranja prema moru zbog čega postoji nastojanje da se svaka soba proširi i otvori izlazom na balkon ili terasu (Peršić, 1987). Uočljiv je i trend pojave zanemarivanja obrade fasade koje nisu istaknute ili vidljive s obale.

Sl. 25. Vila Iris – primjer komerijalne izgradnje vila s početka 20. stoljeća

Izvor: obiteljska arhiva

Razvoj hotelskog smještaja kao posebnog tipa turističkih objekata tek doživljava postupni rast. Veliki hotelski objekti koji će u punom smislu zadovoljiti tadašnji europski standard turističkih usluga izgrađeni su između 1907. i 1912. godine (Peršić, 1987). To su današnji hostel Link, hotel Bristol i ortopedska bolnica. Kada je riječ o samim karakteristikama objekata svima je zajednička dobra pozicija, nad parkovima, između postojećih vila i iznad same obalne šetnice (sl. 25.). Većina je ovih objekata svoj izvorni izgled velikim dijelom zadržala do danas, osim što je mjestimice došlo do prenamjene prostora.

Sl. 26. Pogled na obalni prostor-izgrađeni hotel Bristol, obalna šetnica i pojas vila

Izvor: obiteljska arhiva

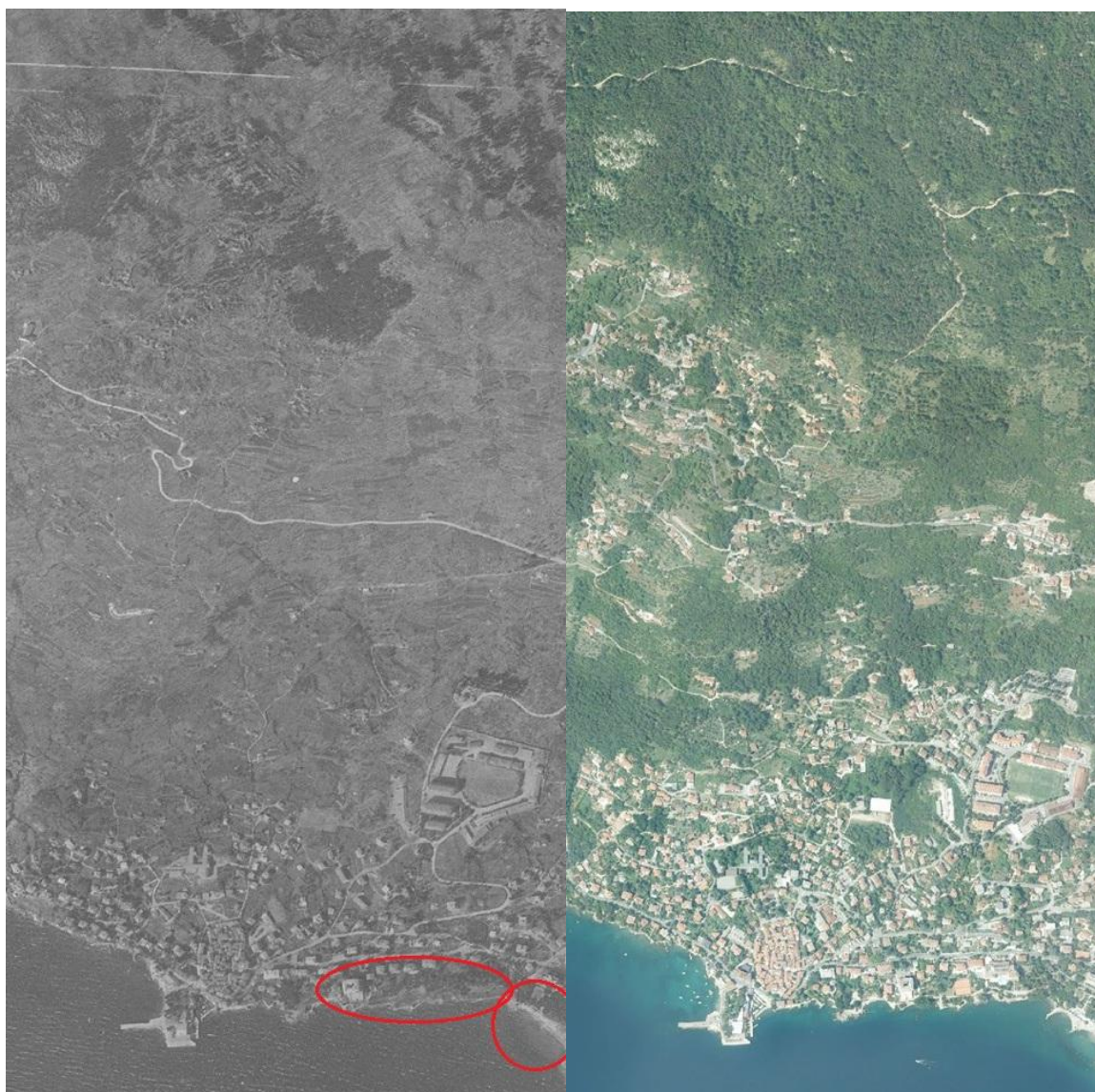
Ovo je razdoblje, osim izgradnje turističke arhitekture, obilježeno i izgradnjom ostale turističke infrastrukture. Tako je 1905. godine u cijelosti završena obalna šetnica Lungomare namijenjena rekreaciji u destinaciji (Paesani, 2019). Dodatno, iako se većina turističkih dolazaka odvijala u zimskim mjesecima, zbog lječilišnih blagodati mora i pojave kupališnog turizma dolazi do izgradnje plaža. Inicijalno se grade manje kamene plaže koje su pripadale vilama. Građene su sukladno konfiguraciji terena na kojemu se nisu vršili zahvati za prilagodbu gradnje. Takve su plaže bile sojeničkog ili kamenog tipa s kamenim stepenicama koje su vodile u more. Nešto kasnije, dolazi do izgradnje prvih javnih kupališta u Lovranu. Prvo je takvo kupalište Kvarner ispod tadašnjeg Grand hotela Laurana koje uporabnu dozvolu dobiva 1908. nakon konzervatorske inspekcije (sl. 27.). Riječ je tradicionalnoj gradnji drvenih kupališta koja je sadržavala 64 kabine, tuševe, dizalicu za čamce i platnene kabine (Kos, 2010). Paralelno s izgradnjom kupališta Kvarner gradi se i drugo javno kupalište istoga tipa na zapadnom dijelu Lovrana, u uvali Peharovo (Kos, 2010). Budući da je uspostavljena redovna dnevna parobrodna linija na relaciji Rijeka – Lovran javlja se i potreba proširenja pristaništa za brodove. Sukladno tome, u veljači 1909. godine, izgrađen je južni gat čime je ostvareno proširenje pristaništa za putničke i turističke brodove (Barić, 2018).

Sl. 27. Pogled na kupalište Kvarner i Grand hotel Laurana

Izvor: obiteljska arhiva

Razdoblje svjetskih ratova prekida intenzivnu turističku izgradnju na prostoru Lovrana. Kako dolazi do nazadovanja turističkih trendova dolazi do prenamjene objekata namijenim turistima u vojne objekte. Značajnija transformacija naselja očituje se jedino kroz izgradnju vojarnje u zaleđu turističkih sadržaja (sl. 28.).

Sl. 28. i 29. Fizionomska preobrazba Lovrana-1968. (lijevo) i 2011. (desno)

Izvor: Informacijski sustav prostornog uređenja (n.d.)

Razdoblje neposredno nakon ratova karakterizira izgradnja obiteljskih kuća koje su raspoređene uz glavne prometnice (sl. 29.). Budući da je riječ o ponovnom pokretanju turizma, započinje intenzivna obnova i dopunjavanje turističkih kapaciteta namijenjenih dominantno ljetnom odmorišnom turizmu. Jedan od niza takvih primjera ulaganja u osuvremenjivanje turističkih smještajnih kapaciteta i turističku infrastrukturu prikazan je na bitemporalnom prikazu Lovrana iz 1968. i 2011. godine (sl. 28. i 29.) gdje je crvenom bojom označen prostor na kojemu je izgrađen niz hotela (današnji hotel Bristol i Excelsior) kao i uređena gradska plaža. Riječ je o zahvatima koji su obilježili 1980.-e godine. U istom se razdoblju planski razvija stanogradnja na prostoru oko bivše vojarne. Grade se planske četvrti sa stambenim zgradama namijenjenim rastućem stanovništvu. Također, dolazi do širenja obiteljskih kuća u unutrašnjost

kao i novije izgradnje u ruralnim naseljima, posebice Lignju, za potrebe privatnog smještaja. Tome u prilog ide i prikaz turističkih postelja u promatranom vremenu. Naime, 1972. godine broj turističkih postelja u kućanstvima i objektima za kraći boravak iznosio je 1701 postelju, dok je 1977. godine broj spomenutih uvećan na 2020. postelja (RZS, 1973; 1978).

Preobrazba kao posljedica turizma u poslijeratnom razdoblju posebno je vidljiva na primjeru naselja Medveja (sl. 30. i 31.). Izgradnja i nadogradnja kampa Medveja tijekom 1960-ih godina rezultirala je i značajnom izgradnjom privatnih stambenih objekata i objekata za iznajmljivanje. Na taj je način ribarska luka doživjela preobrazbu u turistički prostor.

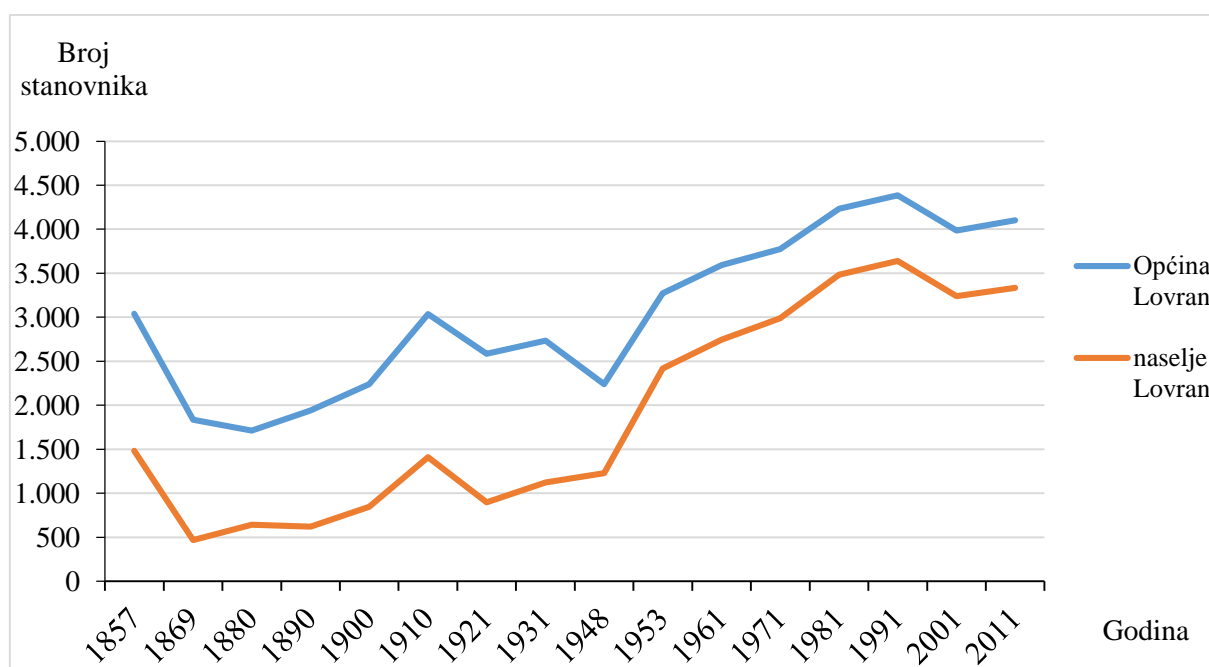
Sl. 30. i 31. Medveja početkom 20. stoljeća (lijevo) i krajem 20. stoljeća (desno)

Izvor: Obiteljska arhiva

Tijekom najnovije povijesti nije došlo do izražene fizionomske preobrazbe naselja. Izgradnja je uglavnom svedena na obnavljanje postojeće baštine i infrastrukture i izgradnju pojedinih stambenih objekata i turističkih objekata, posebice u zaleđu zbog niže cijene zemljišta.

7.2. Socioekonomska struktura naselja

Počeci popisa stanovništva u Hrvatskoj u vremenskoj su podudarnosti s počecima turizma i evidentiranja turističke statistike na području Opatijskog primorja, samim time i Lovrana. Pri prvom popisu 1857. godine metodološki okvir bio je nešto drugačiji od narednih popisa zbog čega je određeni broj stanovnika Opatije evidentiran u sklopu Lovrana. Stoga ne čudi neuobičajeno veliki broj stanovnika u prvom popisnom razdoblju (sl. 32).

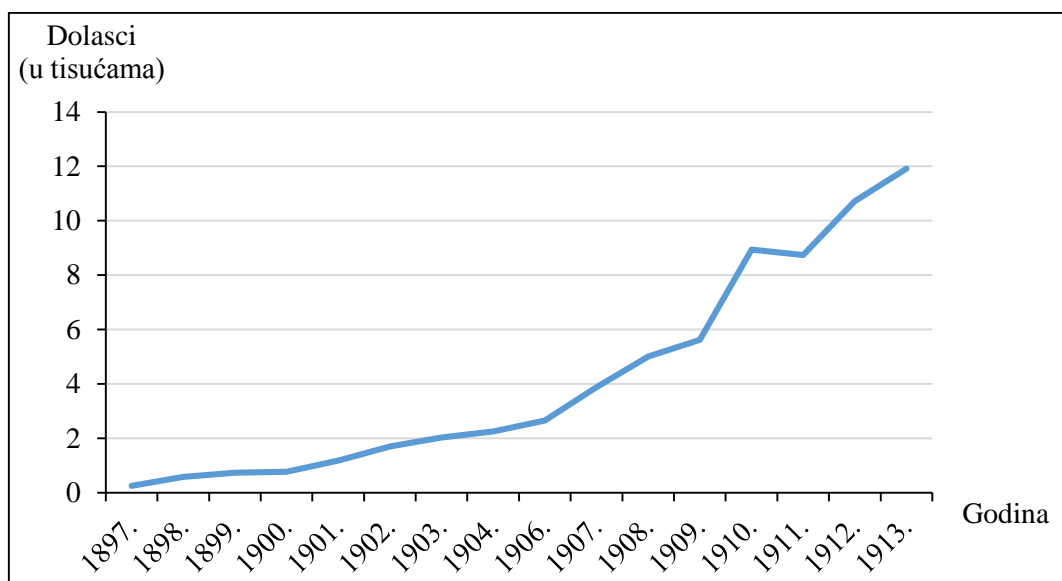

Sl. 32. Kretanje ukupnog broja stanovnika Općine i naselja Lovran 1857.-2011. godine

Izvor: DZS (2013)

Tijekom sagledavanja fizionomske preobrazbe zaključeno je kako je većina stanovnika Lovrana živjela unutar stare gradske jezgre, dok su izvan gradskih zidina bila manja povremena ili stalna poljoprivredna i stočarska naselja, Lovranska Draga i Oraj.

Usporedbom turističkih dolazaka u razdoblju od kraja 19. stoljeća do 1913. godine s demografskim kretanjima u istom razdoblju uočava se isti trend (sl. 33.). Naime, pojava turizma pružila je stanovništvu nove mogućnosti zapošljavanja, posebice nakon propasti brodogradnje zbog suvremenih oblika u pomorskom prometu što je rezultiralo i povećanjem broja stanovnika.

Sl. 33. Turistički dolasci u Lovranu od 1897. do 1913. godine

Izvor: prema Blažević (1987)

. Dodatno, u ovom razdoblju dolazi do širenja naselja izvan gradskih zidina što je omogućilo izgradnju dodatne stambene infrastrukture za rastuće stanovništvo. Također, riječ je o razdoblju kada dolazi do poboljšanja životnog standarda. Uređenje okoliša, izgradnja kanalizacije, dovođenje vodovoda s Učke kao i puštanje u promet električnog tramvaja stvorili su uvjete za demografski rast. Valja istaknuti kako novi oblici privrede vezani uz turizam postaju sve atraktivniji, samim time nastupa i doseljavanje stanovništva, posebice iz ruralnih područja. Padovi u demografskim trendovima vezani su uz politička zbivanja u svijetu odnosno za poratne godine.

Na temelju podataka evidentno je kako je cijela Općina u promatranom razdoblju bilježila porast broja stanovnika (tab. 7.), osim u desetogodišnjem periodu nakon Domovinskog rata.

Tab. 7. Stanovništvo Općine Lovran prema naseljima 1948. – 2011. godine

Naselje	Broj stanovnika po popisima							
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Liganj	348	290	318	282	252	306	289	336
Lovran	1.229	2.419	2.745	2.989	3.484	3.640	3.241	3.336
Lovranska Draga	199	183	149	137	120	91	71	50
Medveja	208	180	168	157	175	177	170	177
Tuliševica	256	202	211	208	201	172	216	202
LOVRAN	2.240	3.274	3.591	3.773	4.232	4.386	3.987	4101

Izvor: UIH (2007); DZS (2001; 2013)

Sagledavajući demografska kretanja prema naseljima uočava se da naselje Lovran ima trend jednak trendu cijele Općine. Stabilan demografski trend rezultat je razvijenog turizma i funkcijama samog naselja. Kod ostalih se naselja bilježi ili konstantan pad broja stanovnika ili se izmjenjuje rast i pad broja stanovnika. Naselja Tuliševica i Lovranska Draga najudaljenija su od općinskog centra što je jedan od razloga smanjenja broja stanovnika. Dodatno, ovaj prostor doživio je proces deagrarizacije. Nedostatak funkcija kao i slabija prometna povezanost rezultirali su negativnim demografskim trendom.

Iako je turizam jedan od ključnih čimbenika povećanja broja stanovnika ne smije se izostaviti i doseljavanje. Naime, najintenzivnije doseljavanje ostvareno je u međupopisnom razdoblju od 1971. do 1981. godine (tab. 8.). Ovo doseljavanje produkt je višestambene planske izgradnje ulica Omladinske i Bahove. Trend doseljavanja se nastavio u sljedećem međupopisnom razdoblju, također zbog sustavne izgradnje stambenih zona, pr. Zaheji.

Tab. 8. Stanovništvo prema migracijskim obilježjima do 1991. godine

NASELJE	Ukupno	Od rođenja	Doseљeno u naselje stalnog stanovanja											
			Svega	Iz iste općine	Iz druge općine	Iz inozemstva		Godine doseljenja						
						Svega	Iz SFRJ	1940. i prije	1941.-1945.	1946.-1960.	1961.-1970.	1971.-1980.	1981.-1985.	1986.-1991.
Liganj	306	135	171	100	49	22	18	6	0	30	28	24	29	48
Lovran	3.640	1265	2375	973	1073	344	319	42	14	473	372	568	313	459
Lovranska Draga	91	67	24	13	10	1	1	0	0	3	10	6	0	3
Medveja	177	77	100	38	29	33	31	3	0	13	10	35	8	24
Tuliševica	172	84	88	57	18	13	12	5	1	14	16	17	10	23
LOVRAN	4.386	1628	2758	1145	1179	413	381	56	15	553	436	650	360	557

Izvor: UIH (2007)

Kada je riječ o dobnoj strukturi stanovništva, u posljednjem međupopisnom razdoblju, uočava se trend smanjenja udjela mladog stanovništva, dok se povećava udio istog u kategorijama zrelog i starog stanovništva (tab. 9.). Može se reći da se stanovništvo svih naselja Općine Lovran suočava s problemom senilizacije stanovništva.

Tab. 9. Stanovništvo prema dobnim skupinama 2001. i 2011. godine

NASELJE	2001.			2011.		
	0-19 (%)	20-59 (%)	60 i više (%)	0-19 (%)	20-59 (%)	60 i više (%)
Liganj	23,18	53,63	24,49	17,26	57,14	25,6
Lovran	18,02	56,56	25,27	14,27	53,24	32,49
Lovranska Draga	9,86	52,11	38,3	12	52	36
Medveja	25,29	56,47	16,47	16,38	59,89	23,73
Tuliševica	22,22	54,17	23,61	19,31	54,95	23,74

Izvor: DZS (2001; 2013)

Nužno se osvrnuti i na dnevne migracije (tab.10.). Naime, 1527 stanovnika Općine Lovran je zaposleno, a 62,87 %, odnosno 960 zaposlenih su dnevni migranti. Zbog jačih gospodarskih i centralnih funkcija susjednih centara kao i odvojenosti stambene zone od zone rada nastaju dnevna kretanja stanovništva, odnosno dnevne migracije (Vresk, 2002).

Tab. 10. Struktura dnevnih migracija 2011. godine

Ime grada ili općine	Dnevni migranti									
	ukupno	zaposleni					učenici			studenti
		zaposleni-svega	rade u drugom naselju istog grada/općine	rade u drugom gradu/općini iste županije	rade u drugoj županiji	rade u inozemstvu	učenici-svega	učenici osnovnih škola	učenici srednjih škola	
Lovran	1.266	960	80	855	22	3	198	84	114	108

Izvor: DZS (2013)

Većina zaposlenih ostvaruje dnevne migracije radi posla u susjedne centre, prvenstveno Opatiju i Rijeku. S druge strane, velik je broj učenika u dnevnim migracijama, posebice učenika srednjih škola u Rijeku i Opatiju zbog toga što na prostoru Općine Lovran ne postoji srednja škola (tab. 10.).

Analizom zaposlenosti prema sektorima djelatnosti (tab. 11., 12.) vidljiva je zakonitost da u oba promatrana razdoblja tercijarni sektor s naglaskom na ugostiteljstvo i turizam tvore glavninu zaposlenosti.

Tab. 11. Struktura zaposlenih prema područjima djelatnosti 1991. godine

1991.	Područje djelatnosti													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Općina Lovran	207	30	1	1	95	86	173	480	83	45	60	94	177	92
1-industrija i rudarstvo	6-Promet i veze				10-Stambeno-komunalne djelatnosti									
2-Poljoprivreda i ribarstvo	7-Trgovina				11-Financijske, tehničke i poslovne usluge									
3-Šumarstvo	8-Ugostiteljstvo i turizam				12-Obrazovanje, kultura, znanost									
4-Vodoprivreda	9-Obrtništvo i osobne usluge				13-Zdravstvena zaštita i socijalna skrb									
5-Građevinarstvo	14-Tijela državne vlasti, fondovi													

Izvor: UIH (2007)

Tab. 12. Struktura zaposlenih prema područjima djelatnosti 2011. Godine

2011.	Područje djelatnosti																		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Općina Lovran	19	3	160	54	94	224	91	330	33	26	7	63	49	78	97	119	35	38	1
1-Poljop.,šumarstvo, ribarstvo	8-Ugostiteljstvo				14-Javna uprava														
2-Rudarstvo	9-Informacije i komunikacije				15-Obrazovanje														
3-Prerađivačka ind.	10-Financije				16-Zdravstvo														
4-Opskrba	11-Poslovanje nekretninama				17-Umjetnost, zabava i rekreacija														
5-Građevinarstvo	12-Znanost i tehnologije				18-Ostale uslužne djelatnosti														
6-Trgovina	13-Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti				19-Djelatnosti kućanstva														
7-Prijevoz i skladištenje																			

Izvor: DZS (2013)

U ukupnoj strukturi turizam i ugostiteljstvo 1991. godine čini 28 % zaposlenosti, dok 2011. godine 27 %. Ako se podacima pribroje i podaci vezani uz umjetnosti, zabavu i rekreaciju dolazi se do udjela od 30 %. Na drugom mjestu nalaze se prerađivačka industrija i trgovina koja je također neposredno vezana za turizam. Udio zaposlenih u sektoru ugostiteljstva i turizma bio bi mnogo veći kada bi postojala evidencija sezonskih radnika, budući da velik broj stanovnika u ljetnim mjesecima iskorištava turizam kao dodatni oblik zarade.

7.3. Funkcionalna preobrazba Općine Lovran

Polazeći od činjenice da postoje dvije glavne kategorije funkcija u gradovima, a to su proizvodne i uslužne funkcije i funkcije rada i stanovanja, funkcionalno-prostornu strukturu grada čini skup institucionaliziranih proizvodnih i uslužnih djelatnosti razmještenih u gradskom prostoru (Vresk, 2002). Funkcionalna se struktura ogleda u načinu iskorištavanja zemljišta (tab. 13).

Tab. 13. Način iskorištavanja zemljišta u Općini Lovran

Općina Lovran	% površine
Građevinska područja	7,24
Poljoprivredne površine	2,16
Šumske površine	23,72
Ostalo poljoprivredno tlo, šume i šumsko zemljište	9,27
Vodene površine	56,57

Izvor: Adviso (2015)

U tablici 13 iskazani su podaci o udjelima načina iskorištavanja zemljišta. Najveći dio Općine Lovran obuhvaćen je vodenim površinama raznih namjena. Prostor od 300 metara od obalne linije predstavlja prostor rekreacije. Kopnenim djelom dominiraju šumska područja. Radi nedostataka službenih statističkih podataka o načinu iskorištavanja zemljišta kroz povijest, analiza će biti ostvarena na temelju elementa funkcionalne strukture i njihovih promjena kroz karakteristična povijesna razdoblja.

Navedeni elementi funkcionalne strukture prema Vresku (2002) su:

1. Poslovne djelatnosti
2. Proizvodne djelatnosti
3. Rekreacija i odmor
4. Gradski prometni sustavi

7.3.1. Odmor i rekreacija u gradu

U predturističkoj fazi, gdje je naselje u okviru gradskih zidina, glavno mjesto rekreacije predstavlja središnji gradski trg. Gradska luka također se može smatrati mjestom odmora i rekreacije, gdje su ribari i brodograditelji izmjenjivali iskustva i družili se nakon završetka rada. S pojavom turizma širi se i prostor rekreacije. Novi prostori rekreacije inicijalno nastaju istočno od gradskih zidina. Naime, glavni prostor rekreacije u predratno razdoblje predstavlja obalna šetnica Lungomare koja je završena u cijelosti 1905. godine (Paesani, 2019). Otvaranjem kupališta Peharovo zona rekreacije širi se zapadno od gradskih zidina. Općenito se može zaključiti kako u razdoblju do 1914. godine glavnu rekreacijsku zonu čini uski obalni pojas.

Razdoblje svjetskih ratova period je stagnacije i nazadovanja gospodarskih i društvenih aktivnosti zbog čega se rekreacijske zone nisu značajno širile u ovom razdoblju. Međutim, zanimljivo je napomenuti kako se prvi puta u literaturi javlja Učka kao rekreacijska zona za organizirane izlete fašističke mladeži (Barić, 2019).

Razdoblje nakon rata obilježeno je povećanjem broja mjesta za rekreaciju i odmor. Dolazi do dodatnog uređivanja i izgradnje plaža, javnih i hotelskih. Kao što je spomenuto, tijekom 1970-ih i 1980-ih godina dolazi do planske stanogradnje koja uključuje i vanjske prostore za rekreaciju. Otvorenjem nove osnovne škole 1967. otvaraju se i dva vanjska igrališta namijenjena svim ljubiteljima rekreacije kao i nova školska dvorana za učenike škola (Kragulj, 1978). Dodatno, prostor nekadašnje vojarne doživljava transformaciju u nogometni teren, a dio u svlačionice i prostorije kluba. Posebna pažnja posvećuje se rekreaciji u posljednjem desetljeću. Obalni parkovi Cipera i park iznad gradske plaže, postaju fitness parkovi.

7.3.2. Proizvodne djelatnosti

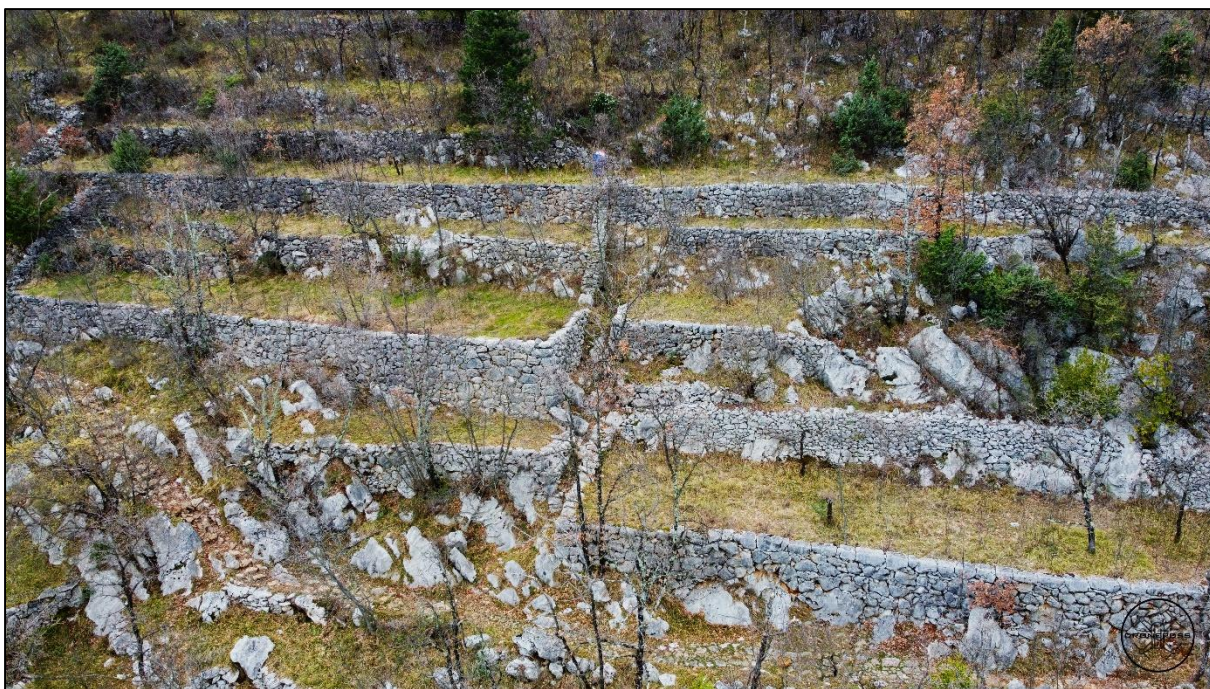
U vremenu začetaka turizma brodogradnja i poljoprivreda bile su dvije glavne proizvodne djelatnosti kojima se stanovništvo bavilo (Ekl, 1987). Brodogradnja je bila smještena na prostoru današnje lučice za privatne brodice, a čitavo je zaleđe naselja činilo poljoprivredni proctor (sl. 34.). Na terasastim parcelama uzgajan je krumpir, pšenica, vinova loza, masline, maruni, trešnje i ostalo mediteransko voće.

Sl. 34. Agrarna parcelizacija ruralne okolice naselja Lovran početkom 20. st.

Izvor: obiteljska arhiva

Ubrzanjem trenda turističke aktivnosti u prostoru stanovništvo vidi turizam kao novi oblik zarade te napušta poljoprivredu kao primarnu djelatnost. S druge strane, javlja se problem usitnjenosti poljoprivrednog zemljišta. U konačnici, uslijed intenzivnog razvoja turizma dolazi do prenamijene poljoprivrednih zemljišta i njihova prodaja za izgradnju smještajnih kapaciteta. Danas Općina Lovran broji 23 obiteljska poljoprivredna gospodarstva od čega svega šest u ruralnom dijelu općine (Općina Lovran, n.d.).

Sl. 35. Obrastanje poljoprivrednih zemljišta

Izvor: Matej Rubinić (2020)

Govoreći o industriji, nema većih industrijskih pogona. Većina male industrije smještena je u prenamjenjene prostore bivše vojarne.

7.3.3. Poslovne djelatnosti

Prateći razvoj poslovne djelatnosti kroz povijest, posebice trgovine, financijskog poslovanja i ugostiteljstva može se reći kako je većina njih locirana na istome mjestu. Naime, magistralna cesta koja povezuje Opatiju s Lovranom i nastavlja se prema Istri, današnje Šetalište Maršala Tita, oduvijek je predstavljala mjesto trgovine i razmjene dobara i usluga. Upravo zbog najveće cirkulacije ljudi na tom potezu poslovne su se djelatnosti smjestile uz glavnu ulicu. Kada je riječ o ugostiteljstvu i turističkim objektima vlada zakonitost kako su oni smješteni istočno od glavne ulice uz obalni prostor i u staroj jezgri i oko nje. Posebice oni uz obalnu liniju čine zaseban homogen prostor bez ostalih djelatnosti zbog stupnja zaštite poteza vila i šetnice Lungomare.

7.3.4. Stambena funkcija

Razvoj stambene gradnje i transformacija oblika stanovanja većinskim dijelom sadržana je u poglavlju fizionomska preobrazba. Može se zaključiti kako stanogradnja nije napredovala stihijski, već planski, prateći konfiguraciju terena i stupnjeve zaštite prostora. Najveći napreci u stanovanju zbili su se nakon 1970. godine kada započinje izgradnja višekatnih stambenih zgrada. Noviji trendovi ukazuju na širenje stambene infrastrukture u unutrašnjost zbog jeftinije cijene zemljišta i manjih zakonskih ograničenja u odnosu na ona koja su prisutna u obalnom dijelu zbog razina zaštite prostora. Gradnja u ruralnim naseljima Općine nije toliko striktno regulirana zbog čega dolazi do razvoja masivne i suvremene arhitekture što je u oprečnosti s tradicionalnom gradnjom primorskih sela. Sukladno tome, javlja se potreba uvođenja pravne regulative koja bi spriječila gubitak izvornog identiteta prostora.

7.3.5. Gradski prometni sustavi

Promet predstavlja jedan od temeljnih čimbenika koji utječu na širenje i na prostornu strukturu grada. Upravo je razvoj prometnog sustava ključni faktor na temelju kojega se razvio turizam u Opatijskom primorju. Ključna godina za povezivanje Lovrana s ostalim naseljima bila je 1843. godina kada je završena magistralna cesta Rijeka – Lovran. Godinu dana kasnije dolazi do uvođenja povremene parobrodne linije Rijeka – Volosko – Ika – Lovran (Kehl, 1997). Posljedice uvođenja parobrodne linije odrazile su se na propast kolskog prometa koji je do tada predstavljao jedini vid prijevoza ljudi i robe. Potpunu propast kolskog i jedrenjačkog prometa uslijedila je nakno 1871. kad je uspostavljena redovna dnevna parobrodna linija Rijeka – Lovran (Kehl, 1997). Turistički zamah s kraja 19. stoljeća i pojavom aristokracije u destinaciji rezultirao je potrebom osuvremenjivanja prometnog sustava. Sukladno navedenom, 9. veljače 1908. pušta se u promet električni tramvaj koji je vozio na relaciji željeznička postaja Matulji – Opatija – Lovran (sl. 36.). Tramvaj je na spomenutoj relaciji prometovao do 1933. godine kada ga zamjenjuje omnibus (Paesani, 2019).

Sl. 36. Tramvaj u Lovranu

Izvor: obiteljska arhiva

Uspostavljen je i redovni poštanski promet, telegraf i telefon. Četiri puta tjedno vozila su poštanska kola na relaciji Opatija – Ika – Lovran – Mošćenička Draga – Plomin – Kršan (Eterović, 2010). Godine 1939. na relaciji Rijeka – Opatija – Lovran uvedeno je devet motornih brodova izgrađenih u brodogradilištu u Rijeci kako bi zamijenili dva stara parobroda (Paesani, 2019). Napretkom automobilske prijevoza on postaje dominantan u destinaciji. Državna cesta D66, nekada magistralna cesta Rijeka – Lovran, i danas je okosnica cjelokupnog cestovnog prometa. Od vitalnog značaja su i županijske ceste Ž5049 i Ž5050 koje povezuju Lovran s ostalim naseljima, Lignjom, Tuliševicom i Lovranskom Dragom (Adviso, 2015). Upravo postojanje ovih dviju županijskih cesta uvjetovalo je izgradnju stambenih zona zaleđu.

8. PROBLEMI RAZVOJA TURIZMA U LOVRANU

Kao i većina destinacija ljetnog odmorišnog turizma, Lovran se susreće s problemom zagušenja prometnica u sezoni. Naime, nepostojanje obilaznice koja bi rasteretila promet u svim obalnim turističkim centrima je glavni nedostatak Opatijskog primorja. Tradicionalni oblici gradnje u obalnim centrima uvjetovali su i izgradnju uskih prometnica koje su u ljetnim mjesecima izvor gužvi i prometnih zastoja. Problem za potencijalnu izgradnju obilaznice predstavlja izrazito dinamični reljef. Naime, na udaljenosti od svega 5 km Učka se uzdiže na 1401 m što je uvjetovalo velik nagib padina. Dodajući tome i krški stijenski sastav, uvjeti za infrastrukturne radove znatno su otežani. U konačnici, veći dio prostora masiva Učke je pod kategorijom zaštite kao park prirode te je sukladno tome infrastrukturno djelovanje značajno zakonski regulirano i minimalizirano.

Sljedeći problem s kojim se susreće Lovran je problem dostupnosti parkinga. Nedostatak parkirnih mjesta vjerojatno je jedan od najučestalijih problema s kojima se većina turističkih primorskih mjesta susreće. Dodatno, na području cijele Općine Lovran parking je u potpunosti besplatan što je jedini takav slučaj na cijeloj Liburniji. Upravo je ova činjenica razlog nemogućnosti pronalaska parkirnog mjesta u razdoblju sezone. Naime, turisti iz obližnjih naselja poput Ike i Ičića, koji prema administrativno-teritorijalnom ustroju pripadaju Gradu Opatiji, a fizionomski gotovo da su jedinstvena cjelina s Lovranom, dolaze parkirati vozila u Lovran kako ne bi platili parking, što u konačnici rezultira nedostatkom parkirnih mjesta. Jedan od vida rješavanja ovog problema, uz uvođenje naplate parkinga, zbog ograničenog prostora za gradnju uvjetovanog reljefom i postojećom infrastrukturom, svakako su podzemne garaže. Pozitivan primjer za ovaj vid rješenja jest gradnja podzemne garaže ispod Ville Lauriane u Lovranu koja funkcionira na principu da vozilo dolazi na pokretni lift koji vozilo spušta u podzemnu garažu.

U konačnici, nužno je spomenuti neadekvatnu opremljenost plaža sadržajima u odnosu na hotele kao produkt učestale smjene koncesionara te nemogućnosti stvaranja dugogodišnjeg plana upravljanja. Od ostalih problema valja spomenuti i rano zasjenjivanje sunca u odnosu na istočnu obalu Kvarnerskog zaljeva. Zbog svog jedinstvenog pružanja i izrazito strmih padina, Učka uzrokuje rano zasjenjivanje sunca u obalnim prostorima što se znatno odražava na skraćivanje razdoblja u danu povoljnog za kupanje. Problemi koji se prožimaju kroz većinu projekata jesu upravo nesređeni imovinsko-pravni odnosi koji koče realizaciju novih projekata. Najrazglašeniji takav slučaj je upravo slučaj žičare Učka koji je unatoč detaljno razrađenom

izvedbenom planu i dalje nerealiziran zbog nesređenih imovinsko-pravnih odnosa zemljišta na prostoru kojim bi trebala prolaziti.

9. PERSPEKTIVE BUDUĆEG RAZVOJA

Analizom Prostornog plana uređenja Općine Lovran evidentna je činjenica kako se najviše mjera za razvoj turističke ponude odnosi na poboljšanje i gradnju smještajnih kapaciteta, kao i ponovno populariziranje austro-ugarskih vila kao luksuznih smještajnih kapaciteta pristupačnih turistima manje platežne moći što se kroz nekoliko projekata već uspješno postići prenamjenom vila u hotele s apartmanima.

Nadalje, strateški ciljevi manjih naselja poput Lovrana već dugo vremena kao bitnu stavku ističu potrebu privlačenja mlađih dobnih skupina. Osvrne li se na podatke TZ Lovran vidljivo je kako se broj turista dobnе skupine od 0 do 12 godina povećao, što je slučaj i s dobnom skupinom između 19 – 30 godina, što znači da ovakva mjesta postaju sve atraktivnija mladim parovima s djecom kao i sve veći dolazak čitavih obitelji što je omogućilo povećanje broja apartmana, uređenje parka Cipera sa sadržajima i plažom namijenjenoj djeci. Sukladno tome javlja se i potreba osuvremenjivanja sadržaja samih plaža interaktivnim sadržajima namijenjenim djeci. Dodatno, javlja se potreba za efikasnijim načinom upravljanja plažama kao osnovnim elementom razvoja ljetnog odmorišnog turizma kako bi se ulagačima omogućilo dugoročno ulaganje i veći projekti s ciljem osuvremenjivanja i diverzifikacije ponude.

Analizom ponude aktivnosti na internetskim stranicama TZ Lovran evidentan je nedostatak u ponudi koji se odnosi na dodatne aktivnosti u destinaciji. Sukladno suvremenim trendovima u turizmu i većim zahtjevima turista koji podrazumijevaju aktivni odmor u destinaciji javlja se potreba proširivanja ponude bilo da je riječ o sportskim aktivnostima ili jednodnevnim izletima. U tom kontekstu posebno je važan projekt čija je realizacija započela 2018. godine, a riječ je o žičari Medveja – Učka kojom bi se turistima, čija je primarna motivacija vezana uz ljetni odmorišni turizam, pružila nadopuna ponude nizom aktivnosti koje PP Učka pruža.

Pozitivna viđenja ovog projekta mogu se pripisati činjenici kako ne postoje nikakve javne linije iz bilo kojeg mjesta Opatijskog primorja prema PP Učka, koji ostaje nepristupačan turistima bez osobnih automobila unatoč njegovoj blizini svim naseljima regije. Sukladno tome javlja se potreba uvođenja autobusnih linija koje bi povezivale Lovran i Opatiju s PP Učka.

Potreba uvođenja linija posebice se javlja zbog realizacije projekta *Učka 360°* koji obuhvaća niz novih turističkih sadržaja. Projektom *Učka 360°* predviđeni su izgradnja i opremanje *Centra za posjetitelje Poklon* te još četiri objekta (tri volontersko-informacijska centra u Rovozni, Podmaju i Lovranskoj Dragi te interpretacijskog centra – ekomuzeja *Vlaški puti* u Šušnjevcici), razvoj inovativnih programa temeljenih na prirodnoj i kulturnoj baštini te unaprjeđenje i proširenje postojećih edukacijskih programa Parka prirode Učka (PP Učka, n.d.). Riječ je o projektu koji je s udjelom od 85 % (32.760.684,77 kn) sufinanciran iz *Europskog fonda za regionalni razvoj*.

Dodatno, nužna su ulaganja u valorizaciju ruralnog zaleđa kao mjesta ruralnog turizma utemeljenog na autohtonim sortama lovranskog maruna i trešnje. Kvalitetan turistički proizvod mogao bi znatno utjecati na produljenje turističke sezone i na smanjenje izrazite sezonalnosti u destinaciji. Mogući turistički proizvod odnosi se na valorizaciju autohtone sorte lovranskog maruna. Naime, ideja o realizaciji ovog turističkog proizvoda polazi od činjenice da se na prostoru Općine Lovran već 43 godine odvija tradicionalna manifestacija *Marunada* koju godišnje posjeti u prosjeku 10000 do 15000 posjetitelja. Sama manifestacija odvija se tijekom listopada, a glavina turističke ponude je smještena u naselju Lovran iako se čitava proizvodnja i uzgoj maruna odvija u ruralnom zaleđu. Tijekom godina, manifestacija se značajno popularizirala i poprimila zabavni karakter, čime se postupno gubi inicijalna ideja prezentacije autohtone sorte maruna. Sukladno navedenom, lokalni su proizvođači s vremenom naišli na niz zapreka s kojima su se suočili pri plasmanu proizvoda. Prvenstveno, sve većom popularizacijom manifestacije porasla je cijena najma štandova za promociju i plasman proizvoda. Glavni problem s kojima se organizacijski tim godinama suočavao bila je prodaja talijanskih i karlovačkih kestena pod nazivom lovranskih maruna. Na takvim je proizvodima bio istaknut naziv lovranski marun, a cijena je bila znatno niža nego kod lokalnih proizvođača. Na taj su način lažni trgovci ostvarivali veću dobit od lokalnih proizvođača. Napredak je ostvaren certifikatom autentičnosti proizvoda koji je morao biti izložen na vidljivom mjestu na štandu. Osim problema s kojima su se proizvođači susretali pri plasmanu proizvoda, znatno veći problemi nastali su u samim zasadima. Nasade je masovno poharala gljivična bolest, lokalno zvana rak kore maruna, koja je uzrokovala propadanje višestoljetnih sadnica. Dodatno, došlo je do pojave ozbiljnijeg problema, a to je prisutnost invazivne vrste ose šiškarice. Riječ je o invazivnoj vrsti koja jajašca polaže u cvjetove maruna. Iz cvjetova ličinka putuje do lista, iz lista u deblo. Nakon određenog vremena, čahura s ličinkama puca i određen broj osa izlazi i na tome se mjestu grana suši. Međutim, određen broj osa ostaje u čahuri i ulazi u deblo te putuje deblom sve do mjesta gdje ne može više gristi. Problem s kojima se uzgajivači susreću su

prvenstveno financijski. Naime, agrotehnološki zahvati za sanaciju štete kao i puštanje u nasade prirodnog neprijatelja ose šiškarice su izrazito skupi. Spomenuti zahvati toliko su skupi da ih Općina nije u mogućnosti financirati, čime je *Lovranski marun* osuđen na propadanje. Sukladno tome, određeni proizvođači nisu u mogućnosti boriti se s financijskom neisplativošću te napuštaju u potpunosti nasade maruna čime se dovodi do potencijalnog izumiranja autohtone vrste. Ciljevi novog turističkog proizvoda utemeljenog na valorizaciji lovranskog maruna bili bi sljedeći:

- Turistički valorizirati kontinentalna naselja koja su stanište lovranskog maruna
- Diverzificirati turističku ponudu destinacije
- Osigurati proizvođačima veći prihod
- Osigurati lakši plasman proizvoda
- Osigurati lakše prikupljanje sredstava za održavanje nasada
- Spriječiti izumiranje i prestanak uzgoja autohtone sorte
- Pružiti turistima uvid u pozadinu proizvodnje
- Senzibilizirati javnost o problemima uzgoja
- Kroz spomenuti okvir razvijati turizam i pružiti izvorni doživljaj marunade

Vrijeme posjećivanja novog turističkog proizvoda podudaralo bi se sa sezonom dozrijevanja maruna, odnosno listopad i početak studenog. Realizacija projekta moguća je u svim ruralnim naseljima Općine – Tuliševici, Lignju i Lovranskoj Dragi budući da su u svima prisutni voćnjaci maruna. Što se tiče materijalne osnovice, riječ je o starim naseljima u kojima dominira tradicionalna gradnja. Većina takvih objekata posjeduje konobu ili podrum koji se lako mogu prenamijeniti za potrebe prijema turista. Dostupnost svim naseljima je vrlo laka, bilo da je riječ o javnom gradskom prometu ili automobilskom. Dodatno, prostor je izrazito lako dostupan i pješačkim stazama. Prosječna udaljenost od obalnog dijela do ruralnih naselja iznosi svega nešto više od 2 kilometra.

Novi turistički proizvod mogao bi nositi ime *Mjesta upoznavanja Lovranskog maruna*. Vrijeme odvijanja projekta podudaralo bi se s vremenom odvijanja *Marunade*. Unutar manifestacije realizirala bi se ponuda jednodnevnih izleta u zaleđe u nasade maruna. Takvi izleti bili bi namijenjeni veličini grupa do 20 osoba. Zbog pitomog terena i male opasnosti,

ovakav bi izlet bio namijenjen svim uzrastima. Također, za ovaj izlet bila bi namijenjena simbolična cijena od 30 kuna, a trajanje izleta bilo bi sat vremena što se poklapa s polascima javnog prijevoza. Dodatno, za sudjelovanje u programu bila bi nužna prethodna najava kod uzgajivača. Kada je riječ o aktivnostima, dolaskom na gospodarstvo, grupu bi dočekalo piće dobrodošlice uz kraće informativno predavanje voditelja o tradiciji uzgoja *Lovranskog maruna* i specifičnostima vrste. Nakon toga uslijedio bi odlazak u nasad u kojemu bi se na primjerima iz nasada senzibiliziralo posjetitelje o problematici *Lovranskog maruna*, bilo da je riječ o osi šiškarići ili raku kore. Također, uslijedilo bi upoznavanje s tehnikama berbe i skladištenja maruna – klaćenje, korištenje alata za vađenje maruna iz *žajica*, berba i pripremanje *dubenca*. Nakon toga svi sudionici programa mogli bi sudjelovati u berbi na tradicionalni način. Dio ubranog maruna posjetitelji bi mogli zadržati za sebe, a dio kupiti. Slijedi odlazak u konobu gdje organizator priprema tradicionalno pečen marun na vatri, uz degustaciju. Za kraj slijedi kraće upoznavanje s korištenjem maruna u prehrani i njegovim ljekovitim svojstvima kao i mogućnost otkupa slastica i meda od maruna.

10. ZAKLJUČAK

Iz svega navedenog može se jasno zaključiti kako je Lovran turistička destinacija izrazito duge turističke povijesti. Prirodno-geografski čimbenici reljefa i klime uvjetovali su jedinstveni spoj gradnje i klime kao ishodište turističkog razvoja, primarno lječilišnog, zatim kupališnog, a na koncu i kompleksne sinteze različitih turističkih oblika. Rana prometna povezanost sa Srednjom Europom uvjetovala je turistički razvoj čitavog područja što je rezultiralo, kako fizionomskim promjenama naselja od srednjovjekovnog gradića do luksuznog zimovaništa i ljetovaništa, tako i gospodarskim prestrukturiranjem od lučkog trgovačkog gradića do turističkog naselja. Unatoč ponovnom usponu turizma nakon Domovinskog rata i rekordnog broja turističkih dolazaka, spomenuto je razdoblje ostavilo dosta negativnog traga na hotelima i ostalim smještajnim objektima koji zahtijevaju sanaciju. Temeljem recentnih zbivanja može se zaključiti kako se veliki naponi ulažu baš u spomenutu problematiku gdje su napreci već vidljivi. Pozitivni trendovi turističkih dolazaka i noćenja kao i infrastrukturna ulaganja ukazuju na dobar razvojni put čitavog područja. Može se zaključiti kako je prostor doživio znatnu transformaciju od elitnog zimovaništa preko ljetnog odmorišnog turizma do prostora s kompleksnim razvojem turizma temeljenog na složenoj turističkoj ponudi te kao takav predstavlja vrlo uspješan primjer turističkog razvoja u Hrvatskoj. Još uspješniji napredak dijelom onemogućavaju problemi vezani uz promet i prometnu infrastrukturu, prvenstveno prezagušenost prometnica u ljetnim mjesecima i problematika vezana uz pronalaženje parkinga. Svakako čimbenik koji dijelom ograničava dodatni razvoj, a na kojega se ne može utjecati, je rano zasjenjivanje sunca zbog masiva Učke te u konačnici nesređeni imovinsko-pravni odnosi zemljišta koji koče realizaciju pojedinih projekata. Jasna orijentiranost strateških planova prema napretku turizma jasno govori u prilog činjenici kako turizam postaje temeljna gospodarska grana istraživanog prostora s velikim mogućnostima daljnjeg razvitka i napredovanja sa suvremenim pristupom utemeljenim na bogatom kulturno-povijesnom i turističkom nasljeđu i održivom razvoju.

Literatura

1. Barić, J., 2018: Utjecaj turizma na razvoj lovranske luke od kraja 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata, *Zbornik Lovranščine* 5 (1), 131-152.
2. Barić, J., 2019: Turizam i rekreacija na Učki u vrijeme talijanske uprave, *Zbornik Lovranščine* 6 (1), 33-53.
3. Blažević, I., 1975: Opatija-razvoj turizma i njegov utjecaj na transformaciju prostora, *Acta Geographica Croatica* 13 (1), 269-298.
4. Blažević, I., 1987: *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Otakar Keršovani.
5. Blažević, I., 1998: Stoljetni korijeni lovranskog turizma, u: *Lovran u XIX.stoljeću: zbornik radova* (ur. Kolonić Bistričić, S.), Lovran, 18. travnja 1998., Poglavarstvo Općine Lovran, Rijeka, 21-26.
6. Božičević, S., 1987: Geomorfološke, hidrogeološke i speleološke osobitosti Lovranštine, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1987., Turističko društvo Lovran, Rijeka, 25-33.
7. Ekl, V., 1977: O spomenicima turizmu, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1977., Turistički savez općine Opatija, Rijeka, 121-130.
8. Ekl, V., 1987: Iz lovranskog srednjovjekovlja, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1987., Turističko društvo Lovran, Rijeka, 191-202.
9. Eterović, I., 2010: Lovranski turistički vodiči Eduarda Seisa kao povijesni izvori, *Zbornik Lovranščine* 1 (1), 141-179.
10. Fangeš, G., 2016: Od Vojaka do Madraća: Atropogeografski pogled na Lovranštinu, *Zbornik Lovranščine* 4 (1), 21-36.
11. Fičor, M., 2009: *Općina Lovran 1993.-2008.*, Primorsko-goranska županija, Rijeka.
12. Karić, M., 2010: Ostavština dr. Albina Edera u Zavičajnoj zbirci Hrvatskog muzeja turizma, *Zbornik Lovranščine* 1 (1), 69-87.
13. Karpowicz, Lj., 1987: Neki pokazatelji političkih prilika u Lovranu između 2 rata, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1987., Turističko društvo Lovran, Rijeka, 97-100.
14. Kehler, T., 1997: Lovran-lječilišno i turističko mjesto na prijelazu stoljeća, u: *Potencijali lovranske zdravstvene baštine* (ur. Muzur, A.), Lovran, 26. travnja 1997., Poglavarstvo Općine Lovran, Rijeka, 21-22.
15. Kos, M., 2010: Počeci izgradnje kupališnih mjesta s osvrtom na lovranska kupališta početkom 20. st., *Zbornik Lovranščine* 1 (1), 181-196.

16. Kragulj, S., 1978: *Osnovna škola „Viktor Car Emin“ Lovran*, Osnovna škola „Viktor Car Emin“ Lovran, Rijeka
17. Melinčević, A., 1987: Turistički „image“ Lovrana nakon izgradnje hotela „Excelsior“ i dopunski motivi turističkog boravka, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1987., Turističko društvo Lovran, Rijeka, 247-254.
18. Muzur, A., 2010: Povijest problema lječilištne regulative na primjerima Opatije i Lovrana u posljednjih stotinu i pedeset godina, *Zbornik Lovranščine* 1 (1), 198-214.
19. Paesani, A., 2019: *Lovranska kronika Alberta Paesanija: Bilješke o tisućljetnoj povijesti Lovrana*, Katedra čakavskog sabora, Lovran
20. Peršić, M., 1987: Turistička arhitekture Lovrana na kraju XIX. i na početku XX. stoljeća, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1987., Turističko društvo Lovran, Rijeka, 203-214.
21. Peršić, M., 1998: Razvoj turističke arhitekture Lovrana u XIX stoljeću, u: *Lovran u XIX.stoljeću: zbornik radova* (ur. Kolonić Bistričić, S.), Lovran, 18. travnja 1998., Poglavarstvo Općine Lovran, Rijeka, 17-20.
22. Peršić, M., 2002: *Lovran-turizam i graditeljstvo*, Adamić, Rijeka.
23. Sila, Z., 1987: Pejzaži i vegetacija Lovranštine, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1987., Turističko društvo Lovran, Rijeka, 33-46.
24. Simper, S., 2010: Povijest lječilišta u Lovranu potkraj XIX. i na početku XX. Stoljeća, *Zbornik Lovranščine* 1 (1), 89-140.
25. Turk, H., 1996: Geografski položaj i prirodni resursi Opatijske rivijere, *Tourism and hospitality management* 2 (2), 379-391.
26. Valušek, B., 1987: Carl Sidl i lovranske vile, u: *Liburnijske teme: zbornik radova* (ur. Ekl, V.), Lovran, 1987., Turističko društvo Lovran, Rijeka, 215-225.
27. Vresk, M., 2002: *Grad i urbanizacija*, Školska knjiga, Zagreb

Izvori

1. Adviso d.o.o., 2015: *Strategija razvoja Općine Lovran 2015.-2020.*,
2. Državni zavod za statistiku, 1993: *Promet turista u primorskim općinama 1992.*, Statistička izvješća, Zagreb.
3. Državni zavod za statistiku, 1998: *Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1997.*, Statistička izvješća, Zagreb.
4. Državni zavod za statistiku, 2001: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima*, <https://www.dzs.hr/> (23. 11. 2020)
5. Državni zavod za statistiku, 2003: *Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2002.*, Statistička izvješća, Zagreb.
6. Državni zavod za statistiku, 2005: *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.*, <https://www.dzs.hr/> (23. 11. 2020)
7. Državni zavod za statistiku, 2006: *Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2005.*, Statistička izvješća, Zagreb.
8. Državni zavod za statistiku, 2007: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2006.*, Statistička izvješća, Zagreb.
9. Državni zavod za statistiku, 2008: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2007.*, Statistička izvješća, Zagreb.
10. Državni zavod za statistiku, 2009: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2008.*, Statistička izvješća, Zagreb.
11. Državni zavod za statistiku, 2010: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2009.*, Statistička izvješća, Zagreb.
12. Državni zavod za statistiku, 2011: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2010.*, Statistička izvješća, Zagreb.
13. Državni zavod za statistiku, 2012: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2011.*, Statistička izvješća, Zagreb.
14. Državni zavod za statistiku, 2013: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2011. godine: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima*, <https://www.dzs.hr/> (23. 11. 2020)
15. Državni zavod za statistiku, 2013: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Zaposleni prema područjima djelatnosti starosti i spolu*, <https://www.dzs.hr/> (23. 11. 2020)

16. Državni zavod za statistiku, 2013: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Dnevni i tjedni migranti*, <https://www.dzs.hr/> (23. 11. 2020)
17. Državni zavod za statistiku, 2013: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2012.*, Statistička izvješća, Zagreb.
18. Državni zavod za statistiku, 2014: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2013.*, Statistička izvješća, Zagreb.
19. Državni zavod za statistiku, 2015: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2014.*, Statistička izvješća, Zagreb.
20. Državni zavod za statistiku, 2016: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2015.*, Statistička izvješća, Zagreb.
21. Državni zavod za statistiku, 2017: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2016.*, Statistička izvješća, Zagreb.
22. Državni zavod za statistiku, 2018: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2017.*, Statistička izvješća, Zagreb.
23. Državni zavod za statistiku, 2019: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2018.*, Statistička izvješća, Zagreb.
24. Informacijski sustav prostornog uređenja, n.d.: Primorsko-goranska županija, <https://ispu.mgipu.hr/> (6.1.2020..).
25. Meteo.hr, 2019: *Klimatološki podaci*, https://meteo.hr/klima.php?section=klima_podaci¶m=k1 (22. 10. 2020.)
26. PP-Učka, n.d.: *Plan upravljanja-Park prirode Učka*, <http://www.pp-učka.hr/wordpress/wp-content/uploads/Plan-upravljanja-Parka-prirode-U%C4%8Dka.pdf> (24. 10. 2020.)
27. Pp-Učka, n.d.: *Učka 360°*, <http://www.pp-učka.hr/učka-360/> (19.12. 2020.).
28. Republički zavod za statistiku SRH, 1968: *Promet turista u primorskim mjestima I-XII 1967.*, Dokumentacije, Zagreb.
29. Republički zavod za statistiku SRH, 1973: *Promet turista u primorskim općinama 1972.*, Dokumentacije, Zagreb.
30. Republički zavod za statistiku SRH, 1978: *Promet turista u primorskim općinama 1977.*, Dokumentacije, Zagreb.
31. Republički zavod za statistiku SRH, 1983: *Promet turista u primorskim općinama 1982.*, Dokumentacije, Zagreb.
32. Republički zavod za statistiku SRH, 1988: *Promet turista u primorskim općinama 1987.*, Dokumentacije, Zagreb.

33. TZ Lovran, 2014: *Statističko izyješće za 2014. godinu*,
<https://imamopravoznati.org/request/275/response/188/attach/4/2014%200101%203112%20SSstatistik%20TZO%20Lovran.pdf> (28. 10. 2020.)
34. TZ Lovran, 2018: *Broj kreveta, noćenja, dolazaka i prosječna popunjenost za razdoblje 01. 01. - 31. 12. 2017.* (neobjavljeno)
35. TZ Lovran, 2018: *Dolasci i noćenja turista po dobnim skupinama za razdoblje 01. 01. - 31. 12. 2017.* (neobjavljeno)
36. TZ Lovran, 2018: *Dolasci i noćenja turista po mjesecima za razdoblje 01. 01. - 31. 12. 2017.* (neobjavljeno)
37. Urbanistički institut hrvatske, 2007: *Prostorni plan uređenja Općine Lovran*, Zagreb,
http://opcinalovran.hr/2016/STRATEGIJA_RAZVOJA_OPCINE_LOVRAN_1016.pdf (19. 10. 2020.)
38. Večernji.hr,
2018:<https://www.vecernji.hr/media/img/8a/69/5bb97f6e328a2f8e9bb7.jpeg> (4. 12. 2020.)

Popis slika

Sl.1. Administrativno – teritorijalni ustroj i prometno – geografski položaj Općine Lovran.....	2
Sl. 2. Reljefna struktura Općine Lovran.....	7
Sl. 3. Godišnji hod temperature i padalina u Lovranu.....	8
Sl. 4. Godišnji hod temperature i padalina u Šibeniku.....	8
Sl. 5. Godišnji hod temperature mora u Lovranu.....	9
Sl. 6. Čestina vjetrova u Lovranu.....	10
Sl. 7. Godišnji hod sati sijanja sunca u Opatiji i Šibeniku.....	11
Sl. 8. Fizionomska transformacija Lovrana pod utjecajem turističke izgradnje 1900. godine....	22
Sl. 9. Fizionomska transformacija Lovrana pod utjecajem turističke izgradnje 1914. godine....	22
Sl. 10. Promjena ritma sezonalnosti turističkih dolazaka u Opatiji po mjesecima 1905. i 1930. godine.....	24
Sl. 11. Broj turističkih postelja prema vrsti smještajnih kapaciteta u Lovranu od 1972. do 1987. godine.....	27
Sl. 12. Turistički dolasci u Lovranu od 1967. do 2017. godine.....	28
Sl. 13. Prosječni boravak u Lovranu od 1967. do 2017. godine.....	29
Sl. 14. Turistički dolasci domaćih i stranih turista u Lovranu od 1967. do 2017. godine.....	30
Sl. 15. Struktura turističkih noćenja prema emitivnim turističkim državama u Lovranu 1987. godine.....	31
Sl. 16. Turistička noćenja prema vrsti smještajnih kapaciteta u Lovranu od 1967. do 1987. godine.....	32
Sl. 17. Turistički dolasci i noćenja u Lovranu od 2005. do 2018. godine.....	33
Sl. 18. Turistički dolasci stranih i domaćih turista u Lovranu od 2005. do 2018. godine.....	34
Sl. 19. Struktura turističkih noćenja prema emitivnim turističkim državama u Lovranu 2018. godine.....	35
Sl. 20. Turistička noćenja prema vrsti smještajnih kapaciteta u Lovranu 2017. godine.....	36
Sl. 21. Turistički dolasci u Lovranu prema mjesecima 2014. i 2017. godine.....	37
Sl. 22. Turistička noćenja u ruralnom dijelu Općine Lovran od 2010. do 2018. godine.....	38
Sl. 23. Lovran u 19. stoljeću.....	40
Sl. 24. Primjer vile u Lovranu s kraja 20. stoljeća.....	42
Sl. 25. Vila Iris – primjer komercijalne izgradnje vila početkom 20. stoljeća.....	43
Sl. 26. Pogled na obalni prostor – izgrađeni hotel Bristol, obalna šetnica i pojas vila.....	44

Sl. 27. Pogled na kupalište Kvarner i Grand hotel Laurana.....	45
Sl. 28. i 29. Fizionomska preobrazba Lovrana 1968. i 2011. godine.....	46
Sl. 30. Medveja početkom 20. stoljeća.....	47
Sl. 31. Medveja krajem 20. stoljeća.....	47
Sl. 32. Kretanje ukupnog broja stanovnika Općine Lovran i naselja Lovran 1857.-2011. godine.....	48
Sl. 33. Turistički dolasci u Lovranu od 1987. do 1913. godine.....	49
Sl. 34. Agrarna parcelizacija ruralne okolice naselja Lovran početkom 20. stoljeća.....	55
Sl. 35. Obrastanje poljoprivrednih zemljišta.....	56
Sl. 36. Tramvaj u Lovranu.....	58

Popis tablica

Tab. 1. Evidentirana kulturno-povijesna baština u Lovranu.....	15
Tab. 2. Turističke atrakcije temeljene na društvenim atraktivnim faktorima po kategorijama u Lovranu.....	16
Tab. 3. Broj turističkih dolazaka u Lovranu u razdoblju od 1897. do 1914. godine.....	21
Tab. 4. Turistički dolasci i noćenja u Lovranu od 1967. do 2017. godine.....	25
Tab. 5. Prosječna godišnja stopa promjene broja noćenja u Lovranu od 1967. do 2017. godine.....	27
Tab. 6. Struktura turističkih dolazaka u Lovranu prema dobi 2016. i 2017. godine.....	37
Tab. 7. Stanovništvo Općine Lovran prema naseljima 1948.-2011. godine.....	49
Tab. 8. Stanovništvo prema migracijskim obilježjima do 1991. godine.....	50
Tab. 9. Stanovništvo prema dobnim skupinama 2001. i 2011. godine.....	51
Tab. 10. Struktura dnevnih migracija 2011. godine.....	51
Tab. 11. Struktura zaposlenosti prema područjima djelatnosti 1991. godine.....	52
Tab. 12. Struktura zaposlenosti prema područjima djelatnosti 2011. godine.....	52
Tab. 13. Način iskorištavanja zemljišta u Općini Lovran.....	53

